

AGORA

JAARGANG 25 – NUMMER 4 – 2009

Angst

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Gevoelens van angst hangen vaak samen met ruimtelijke structuren. Welke emoties roepen plaatsen op en waar liggen de wortels van deze gevoelens?

Niet zo lang na de eerste berichten over het Influenza A/H1N1 virus verspreidde de angst voor besmetting zich binnen korte tijd over de hele wereld. Belgische kranten kopten op 24 april 2009 dat een nieuwe variant van de griep in Centraal-Mexico en in de Verenigde Staten al minstens 57 doden had veroorzaakt. Enkele dagen later kondigde de Wereldgezondheidsorganisatie aan dat het varkensgriepvirus, een type 'Influenza' waarvan de voorloper alleen nog maar bij dieren was vastgesteld, mogelijk een pandemie kon veroorzaken die miljoenen slachtoffers zou eisen. In het spoor van de 'milleniumbug', SARS en moslimterrorisme groeide de griep snel uit tot een nieuwe bedreiging van globaal formaat.

De manier waarop de wereld reageerde op het nieuws heeft een interessante geografie. Om te beginnen toont de populaire benaming van de ziekte belangrijke regionale verschillen. 'Grippe porcine', 'Schweinegrippe', 'swine flu', 'febbre suina', 'Svineinfluenza' komen we tegen in het Frans, Duits, Engels, Italiaans en Deens. Ook in het Chinees praat men over varkensgriep. In veel landen in Latijns-Amerika hebben ze het echter over de 'gripe norteamericana' en in het Nederlands overheerst duidelijk de term 'Mexicaanse griep'.

Hoe dat komt valt gemakkelijk te achterhalen. Op 28 april verschenen in zowat alle regionale bijlagen van de grote kranten in Vlaanderen één of meerdere interviews met Vlaamse varkensboeren die 'niet bang zijn voor hun gezondheid, maar wel voor de commerce'. Na de varkenspest, de dioxinecrisis, de vogelgriep en de financiële crisis konden ze semantische verwarring over de griep missen als kiespijn. 'Laten we het dan ook bij de benaming Mexicaanse griep houden,' pleitte de secretaris-generaal van de Vereniging voor Varkenshouders.

De term Mexicaanse griep, zoals die in het Nederlands wordt gebruikt, impliceert een sterke ruimtelijke verankering van de ziekte. Omdat besmetting het resultaat lijkt te zijn van contact met Mexicanen of mensen die in Mexico zijn geweest, wordt Mexico een no-go area. Dat het toerisme naar Mexico een flinke tik kreeg verbaast dan ook niet. Geografie speelt echter niet alleen een rol in de naamgeving van de ziekte, maar ook in de bestrijding ervan. De angst om besmet te raken met een potentieel dodelijke ziekte is erg sterk.

Even krachtig, zo blijkt, is de tendens om grenzen te trekken om de verspreiding van de griep te vertragen. In China werden bijvoorbeeld vluchten vanuit Mexico geannuleerd en na landing kwamen artsen in steriele pakken aan boord om individuele temperaturen te meten. Ook de grenzen van de natiestaten werden opnieuw denkbeeldig opgetrokken: Eerste geval in Nederland, eerste dode in België. Als besmette individuen toch 'binnengedrongen' waren, werden publieke ruimtes geviseerd.

"Catch it, bin it, kill it!" Tijdens het afgelopen congres van Britse geografen in Manchester werd je werkelijk bedolven onder de waarschuwingsvoorschriften in verband met het bestrijden van het virus. Ook in België vind je momenteel op allerlei publieke plaatsen folders met informatie over hoe 'eenvoudige voorzorgen levens kunnen redden'. Let op: "in ruimten waar mensen dicht bij elkaar zitten en waar slecht geventileerd wordt, bijvoorbeeld in een trein of bus, een school of kinderdagverblijf is de kans op besmetting groter."

In dit nummer van AGORA willen we dieper ingaan op de link tussen angst en de ruimte. We gaan er daarbij van uit dat angstgevoelens in grote mate maatschappelijk geconstrueerd zijn en inspelen op stereotypen rond gender, klasse, ras, etniciteit en leeftijd. De onderwerpen die aan bod komen, zijn erg uiteenlopend. Alle auteurs gaan er echter van uit dat angst een sterke impact heeft op ruimtelijke discoursen en op ruimtelijk gedrag en dat angsten worden afgebakend en begrensd binnen een territorium om gevoelens van veiligheid te krijgen. Deze verbeelde grenzen werken volgens de auteurs enkel stereotypes, en de angstgevoelens die daarmee samenhangen, verder in de hand.

Het varia artikel van Simone Pekelsma, 'Istanbul 2010: Strijd om een stad', is een reactie op een eerder nummer van AGORA over Culturele Hoofdsteden. Pekelsma betoogt dat er weinig meer over is van de oorspronkelijke ideeën voor Istanbul als Culturele Hoofdstad.

Inhoudsopgave: Angst

Angst

- 04 **Angst, identiteit en de ruimte**
INLEIDEND ARTIKEL Bruno Meeus, Sarah Meys & Nick Schuermans
- 08 **David Sibley over angst**
INTERVIEW Nick Schuermans en Bruno Meeus
- 12 **Muren van Angst**
ACHTERGROND Roos Pijpers & Henk van Houtum
- 16 **Hangjongeren en graffiti in beeld**
ACHTERGROND Gabry VanderVeen
- 19 **Angst in de stedelijke nacht**
CASESTUDIE Irina van Aalst, Tim Schwanen & Frank de Beer
- 23 **Kwetsbare vrouwen en beschermende mannen**
CASESTUDIE Linda Sandberg
- 26 **Angst in Dar es Salaam**
CASESTUDIE Sarah L. Smiley
- 30 **Beslotenheid door begrenzing**
ACHTERGROND David Hamers & Kersten Nabielek

Varia

- 36 **Istanbul 2010: Strijd om de stad**
BETOOG Simone Pekelsma
- 40 **Eurostars and Eurocities**
BOEKRECENSIE Bruno Meeus
- 41 **Secularisatie als ruimtelijk vraagstuk**
SCRIPTIERECENSIE Carl Dirks
- 42 **Colofon / Volgende nummer**

Angst, identiteit en de ruimte

AUTEURS Bruno Meeus, Sarah Meys & Nick Schuermans

FOTOGRAFIE Bruno Meeus

Zeker nu populisten als Filip Dewinter en Geert Wilders teren op een brede maatschappelijke onderstroom van angst en xenofobie, moeten we ons afvragen of Roosevelt geen gelijk had toen hij zei dat het enige waar we echt bang voor moeten zijn de angst zelf is.

Elke dag pendelen maar liefst tweehonderdduizend Vlamingen naar Brussel. Voor hen wordt de stad herleid tot zijn functie van 'gebruikersstad'. Dat ze daar ook kunnen wonen, komt niet bij hen op. Velen onder hen zeggen zelfs dat ze niet meer naar Brussel zouden gaan als ze er niet zouden werken. Anderen zouden enkel nog overdag gaan, en dan alleen om te winkelen. De hoofdoorzaak van hun afkeer voor de hoofdstad van Europa is angst. Voor veel pendelaars is Brussel een vieze, vuile en bevreemdende stad die ze zoveel mogelijk proberen te vermijden. In een onderzoek naar onveiligheidsgevoelens bij werkforenzen in Wezemaal, een dorp langs de Belgische autosnelweg, vertelde iemand bijvoorbeeld: "Ik werk in het zuiden van Brussel. Dat is heel rustig en mooi tijdens de werkuren, maar om vijf uur stroomt dat instituut leeg en komen daar de hoertjes van de Louizalaan en de drugsdealers. Het is dan gevaarlijk tot en met." Een andere pendelaar was op zijn hoede als hij zijn familie bezocht bij het Brusselse Noordstation: "Als we daar op bezoek gingen, ging ik wel zeven keer naar mijn auto kijken om te zien of ze niets deden."

Ook jongeren zijn bang voor Brussel. Aan de Europese Hogeschool Brussel studeren bijna vierduizend studenten. Veel van hen pendelen elke dag van de suburbane rand naar de hoofdstad. Van de zeshonderd studenten die zich aan de Brusselse hogeschool als uitwonend hebben aangemeld, verblijft bijna de helft in Leuven, dat een half uur verder ligt met de trein. De redenen daarvoor zijn divers. In vergelijking met Brussel heeft Leuven een uitgebreider studentenleven, zo wordt gezegd, en de kamers zijn er ook wat goedkoper. Maar het grootste bezwaar om in Brussel op kamers te gaan, is de onveiligheid. Studenten die toch een kamer huren in Brussel, stellen hun beeld van de stad

echter snel bij. "Toen ik nog in het middelbaar zat, had ik altijd een beetje schrik om naar Brussel te gaan, maar nu merk ik dat hier van alles te beleven valt", zei één van hen. "In het begin durfden we niet buiten te komen", gaf iemand anders toe, "maar nu hebben we absoluut geen probleem om ons in de stad te gaan amuseren."

In het begin durfden we niet buiten te komen.

Geen racisme maar angst?

Om angst op bepaalde plaatsen te verklaren, bestaan er verschillende theorieën. Zo vertrekken criminologen dikwijls van de hypothese dat onveiligheidsgevoelens direct gerelateerd zijn aan de aanwezigheid van misdaad of aan de informatie die hierover circuleert. In hun ogen loopt de geografie van angst samen met de geografie van criminaliteit. Ze gaan ervan uit dat misdaadstatistiek een goede maatstaf zijn om onveiligheidsgevoelens te voorspellen en dat het tegengaan van criminaliteit de eerste prioriteit moet zijn in de strijd tegen onveiligheidsgevoelens.

Binnen architectuur en planologie wordt veel belang gehecht aan de invloed die bepaalde kenmerken van de bebouwde omgeving hebben op onveiligheidsgevoelens. Stedenbouwkundigen en planners benadrukken bijvoorbeeld graag dat mensen doorgaans meer angst hebben in slecht verlichte steegjes dan op goed verlichte boulevards. Velen onder hen nemen dan ook aan dat angst 'weggepland' kan worden door de straatverlichting te verbeteren of bewakingscamera's op te hangen. Sociologische en antropologische stemmen richten zich op hun beurt niet zozeer op de fysieke aspecten van ruimte, maar op de sociale relaties in een buurt. Zo veronderstellen ze dat gevoelens van onveiligheid en angst samenhangen met een verslechterde binding met de buurt, de erosie van het gemeenschapsleven of de neergang van de sociale controle.

Geografen als Pete Shirlow en Rachel Pain wijzen er op dat deze drie theorieën interessante inzichten opleveren, maar dat ze voorbijgaan aan de sociale structuren en de machtsrelaties waarin misdadigers, slachtoffers van misdaad en personen met onveiligheidsgevoelens zitten. Zij benadrukken dat studies naar angst geplaatst moeten worden in een breder kader van machtsrelaties die vervlochten zijn met sociale identiteiten. In dit verklaringsmodel staan criminaliteitscijfers, kenmerken van de bebouwde omgeving en sociale relaties binnen een buurt niet meer centraal, maar de sociale en culturele constructie van de ruimte, de emoties die mensen met plaatsen in verband brengen en de manier waarop deze ingebed zitten in sociale machtsverhoudingen. Dit wil zeggen dat de angst voor Brussel niet enkel begrepen moet worden vanuit het perspectief dat ontmoetingen met onbekenden talrijker zijn in grote steden, dat er meer donkere hoekjes zijn en dat je er een groter risico loopt om het slachtoffer van misdaad te worden. In het onderzoek naar onveiligheidsgevoelens dat hierboven is aangehaald, werd angst in de stad zelfs zelden of nooit gekaderd in een discours van een verloederde fysieke omgeving of een verhoogde kans op slachtofferschap. De antistedelijke houding van vele suburbane Vlamingen bleek voor een groot stuk ingegeven door hun angst voor 'andersheid' in het algemeen en voor allochtonen in het bijzonder. Zo bekende een zestienjarige jongen dat hij nog nooit alleen in Brussel was geweest. "Daar zijn veel Marokkanen en Turken en zo. Ik zou er niet graag alleen achtergelaten worden, zeker niet 's avonds," zei hij. Voor veel geïnterviewden is de stad, of delen ervan, duidelijk verbonden met de aanwezigheid van 'vreemdelingen', zelfs in die mate dat hun denkbeelden over Brussel enkel nog 'vreemdelingen' bevatten. Hun verbeelde stad is zo 'bruin' en 'zwart' dat een autochtoon er zich wel een 'vreemdeling' moet voelen: "Tijdens schoolreis zaten wij daar in Brussel in de metro, en daar zaten zo veel negers en Marokkanen. Die vriend komt ook uit Mechelen, dus die was al racistisch. In ene keer zegt hij zo tegen mij, maar echt keiluid: 'Ik voel mij hier echt een vreemdeling.'"

Internationale studies wijzen uit dat de angst voor 'vreemdelingen' het grootst is bij mensen die het meest bevooroordeeld of het meest racistisch zijn. Ook het vermijden van 'zwarte' buurten blijkt samen te hangen met de mate van racisme. De gevoelens van onveiligheid die de geïnterviewden in Brussel ervoeren kunnen niet los gezien worden van het feit dat inwoners van gemeentes met weinig 'vreemdelingen' algemeen gesproken hoger scoren op de 'racisme-index' dan die van gemeentes met veel 'vreemdelingen'.

Hierbij kun je de vraag stellen of dit vermijdingsgedrag het racisme niet in stand houdt? Is contact met allochtonen niet noodzakelijk om vastgeroeste opvattingen te doorprikken? Is het niet gemakkelijker om racistisch te zijn als je nooit de kans krijgt je eigen stereotypes in vraag te stellen? Wil dit zeggen dat racisme niet alleen leidt tot angst, maar dat angst ook leidt tot racisme?

Door deze vragen te stellen komt een interessante driehoeksverhouding tussen angst, identiteit en de ruimte bloot te liggen. Gevoelens van angst worden duidelijk niet alleen bepaald door identiteitsdragers en de machtsverhoudingen die daarmee gepaard gaan. Onveiligheidsgevoelens zijn medebepalend voor de instandhouding van sociale structuren van in- en uitsluiting. Niet alleen gevoelens van onzekerheid

en ongerustheid zijn van invloed op het gedrag individuen, ook de kenmerken van de ruimte zijn belangrijk bij de ontwikkeling dit soort gevoelens bij mensen. Hierbij benadrukken we dat we de geografie van misdaad belangrijk vinden, maar dat we de focus in dit themanummer van AGORA willen leggen op de sociale en culturele constructie van de ruimte. Als je de onveiligheidsgevoelens van suburbane en rurale Vlamingen in Brussel wil begrijpen, volstaat het immers niet om een blik te werpen op de misdaadstatistieken of het zwerfvuil in het straatbeeld. Stereotype beelden over plaatsen, mensen en de wisselwerking daartussen, zijn minstens even belangrijk.

Misdaadstatistieken volstaan niet, stereotype beelden over plaatsen en mensen zijn even belangrijk.

Inhoud van dit themanummer

In de sociale en culturele geografie was David Sibley één van de eersten die zich focuste op de driehoeksverhouding tussen angst, identiteit en ruimte. We zijn dan ook vereerd dat hij inging op onze vraag om geïnterviewd te worden. In het interview legt hij uit dat gevoelens van onveiligheid, onzekerheid en ongerustheid verbonden moeten worden met de vorming van sociale groepen en met de segregatie van de ruimte. In zijn zienswijze, die voornamelijk steunt op psychoanalytische theorieën, vloeit angst voort uit de schending van grenzen.

In het volgende artikel werken geografen Roos Pijpers en Henk Van Houtum deze psychoanalytische ideeën verder uit. Net zoals David Sibley benadrukken zij dat de constructie van een sociale identiteit doorgaans gepaard gaat met de opbouw van een comfortzone en een drempelvrees voor de wereld daarbuiten. De auteurs tonen aan dat dit niet alleen noodlottige gevolgen heeft voor degenen aan de overkant van de grens, maar het kan ook beklemdend werken voor degenen die

zich binnen de grenzen van de gemeenschap bevinden.

Na deze twee bijdrages volgt een methodologisch artikel van criminologe Gabry Vanderveen, hierin maakt zij duidelijk waarom onderzoek naar de wisselwerking tussen angst, identiteit en ruimte gebaseerd moet zijn op kwalitatief onderzoek. Ze toont aan dat mensen bij de beantwoording van vragenlijsten reageren op bepaalde woorden - zoals onveiligheid, graffiti en hangjongeren - maar dat we nauwelijks weten welke beelden deze woorden oproepen.

De vier casestudies die volgen, behandelen verschillende vormen van angst op uiteenlopende manieren. In de eerste twee teksten gaan de auteurs bijvoorbeeld in op angst bij het uitgaan. Maar terwijl Linda Sandberg het heeft over de specifieke bedreiging van een serieverkrachter in een stadje in het noorden van Zweden, behandelen Irina Van Aalst, Tim Schwanen en Frank de Beer een brede waaier van onveiligheidsgevoelens op en rond het Caterplein in Apeldoorn. Beide artikelen laten zien dat angst niet alleen gevolgen heeft voor vrouwen, maar ook voor mannen. En dat stereotypes over autochtonen en allochtonen bepalen wie vermoedelijk kwetsbaar is en wie potentieel gevaarlijk. Sandberg benadrukt daarbij dat het klakkeloos aannemen van deze stereotypes, ook al is dat uit angst voor een aanranding, de vastgeroeste opvattingen over gender en afkomst alleen maar reproduceert.

Sarah Smiley gooit het over een andere boeg. In haar onderzoek naar angst bij expats in Dar es Salaam, de grootste stad van Tanzania, focust ze zich meer op klasse en huidskleur en minder op gender. Ze vergelijkt de onveiligheidsgevoelens van expats met die van de lokale bevolking. Uit die vergelijking blijkt dat westerlingen die tijdelijk in de grootste stad van Tanzania verblijven zich veel meer afschermen dan de Afrikanen die er al heel hun leven wonen. Zij hebben dan ook het geld om private beveiligingsagenten in te huren en om hun leven te beperken tot één bepaalde buurt waar winkels hogere prijzen vragen dan in de rest van de stad. Voor Smiley is deze zelfgekozen uitsluiting significant omdat ze betekenisvolle interactie tussen verschillende groepen mensen onmogelijk maakt.

David Hamers en Kersten Nabielek richten zich in hun artikel op de

groeïende populariteit van afgesloten woondomeinen in Nederland. De auteurs betogen dat het verlangen om naar zo'n afgesloten woondomein te verhuizen gebaseerd is op angst. Ze benadrukken echter dat deze angst veel meer gezien moet worden als een gevoel van onzekerheid, dan als angst voor misdaad.

Ondanks de diversiteit aan onderwerpen en de verscheidenheid aan casestudies, ligt de focus in elk artikel van dit themanummer op de driehoeksverhouding tussen angst, identiteit en de ruimte. Uiteindelijk zou het duidelijk moeten zijn dat de drie begrippen hierbij zeer breed geïnterpreteerd moeten worden. Angst kan bijvoorbeeld zeer eng opgevat worden als een angst voor een verkrachting, een overval of een inbraak. Deze angst, zo beklemtoonden praktisch alle auteurs, kan echter niet losgekoppeld worden van een breder gevoel van onveiligheid, onzekerheid en ongerustheid dat samenhangt met de afbakening van gemeenschappen, identiteiten en comfortzones. Sibley wees er op dat de ruimte hierbij een belangrijke rol speelt. De casestudies tonen aan dat dit het geval is op verschillende schaalniveaus: van het huis met een bewaker van Smiley naar de afgesloten woonomgevingen van Hamers en Nabielek tot de binnengrenzen van de Europese Unie bij Pijpers en Van Houtum.

Net zoals de ruimte niet beperkt kan worden tot één enkele schaal, kunnen sociale identiteiten ook niet verengd worden tot één enkele identiteitsdrager. Vanderveen laat zien dat sociale identiteiten complex zijn en dat verschillende identiteitsdragers samen een rol spelen bij het ontstaan van onveiligheidsgevoelens. Volgens haar komt dit door de wisselwerking die bestaat tussen leeftijd, afkomst en angst voor hangjongeren. Smiley toont op haar beurt dat dit ook te maken heeft met de interactie tussen angst, ras en klasse.

Wat in het themanummer te weinig aan bod komt is de stem van de 'outsider': de allochtoon, hangjongere, 'vreemdeling', voor wie de 'insiders' bang zijn. Door ook te luisteren naar hen die gevreesd worden, komt de nadruk waarschijnlijk sterker te liggen op de onrechtvaardige uitsluiting die onvermijdelijk samengaat met het bestrijden van gevoelens van onveiligheid.

Een andere vraag die grotendeels onbeantwoord blijft in dit nummer, is de vraag naar alternatieven. Wat kunnen we doen om angst tegen te gaan? Hoe kunnen we de ruimte beter plannen om gevoelens van onveiligheid te vermijden? In het artikel van Irina Van Aalst, Tim Schwanen en Frank de Beer wordt een eerste aanzet gedaan om deze vragen te beantwoorden. In hun besluit stellen zij dat onveiligheidsgevoelens niet alleen bestreden kunnen worden met een fysisch deterministische aanpak die gericht is op zero-tolerance: verhoogd cameratoezicht en een verbeterde straatverlichting. Omdat vooroordelen zo belangrijk zijn, pleiten zij voor een meer sociale aanpak die mensen ook bewust maakt van hun stereotypes en van stigmatisering. Wij zijn benieuwd hoe dit precies uitgewerkt zou kunnen worden. Heeft David Sibley immers geen gelijk wanneer hij stelt dat de gedachte dat je een veilige omgeving kan creëren door jezelf van andere mensen te distantiëren een illusie is, omdat zij door het gebrek aan interactie nog meer als een bedreiging zal overkomen?

Bruno Meeus (Bruno.Meeus@ees.kuleuven.be), Sarah Meys (Sarah.Meys@ees.kuleuven.be) en Nick Schuermans (Nick.

Schuermans@ees.kuleuven.be) zijn doctoraatsstudenten verbonden aan de Afdeling Sociale en Economische Geografie van het Departement Aard- en Omgevingswetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven. Alle drie zijn ze ook redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Devriendt, L., Meeus, B. & Schuermans, N. (2006) De gebruikersstad. *Agora* 22, nr. 4, pp; 4-6.
- Droeven, V. (2005) Jongeren leren stad kennen op Dag van de Student. *Het Nieuwsblad* 20 oktober 2005.
- Hale, C. (1996) Fear of crime; A review of the literature. *International Review of Victimology* 4, nr. 1, pp. 79-150.
- Kesteloot, C. & De Maesschalck, F. (2001) Anti-urbanism in Flanders: the political and social consequences of a spatial class struggle strategy. *Belgeo* 2001 nr. 1-2, pp. 41-62.
- Pain, R. (2000) Place, social relations and the fear of crime: a review. *Progress in Human Geography* 24, nr. 3, pp. 365-387.
- Pain, R. & Smith, S.J. (2008) Fear: Critical geopolitics and everyday life. Aldershot: Ashgate.
- Schuermans, N. & De Maesschalck, F. (2007) Extreem-rechts, ethnocentrisme en onveiligheidsgevoelens op het Vlaamse platteland. *Ruimte en Planning* 27, nr. 2, pp. 10-27.
- Shirlow, P. & Pain, R. (2003) The geographies and politics of fear. *Capital & Class* 80, pp. 15-26
- Van Hulle, J. (2006) Studeren in Brussel, op kamers in Leuven. *De Standaard* 13 februari 2006.

David Sibley over angst

AUTEURS Nick Schuermans en Bruno Meeus

FOTOGRAFIE Bruno Meeus

In het werk van David Sibley staan gevoelens van onveiligheid, onzekerheid en ongerustheid centraal. In zijn bureau in Leeds vroegen we hem hoe hij dat soort van angsten in verband brengt met het psychoanalytische, het ruimtelijke, het politieke en het economische.

In de begindagen van zijn academische carrière was David Sibley in de ban van wiskundige modellen. Later schakelde hij over op de studie van ruimtelijke vormen van uitsluiting. Begin jaren '80 deed hij bijvoorbeeld onderzoek naar de rol van de ruimte in de discriminatie van zigeuners in Hull. Later heeft hij zijn onderzoeksveld uitgebreid door ook andere minderheidsgroepen te bestuderen en door processen op verschillende schaalniveaus te bekijken. Op basis van theorieën uit de sociale antropologie en de psychoanalyse focust hij op de afbakening van insiders en outsiders en de manier waarop de purificatie van de ruimte de verbeelde grenzen tussen 'wij' en 'zij' weerspiegelt en bestendigt. Gevoelens van onveiligheid, onzekerheid en ongerustheid zijn een cruciaal element in dit proces. In zijn bureau in Leeds vroegen we Sibley hoe hij er toe was gekomen dat soort van angsten te bestuderen vanuit een psychoanalytische invalshoek.

Hoe ben je tijdens je onderzoek betrokken geweest bij de zigeunergemeenschap?

Toen ik nog in Hull werkte, had ik een hechte band met enkele zigeunerfamilies. Om in 15 of 20 jaar het vertrouwen in te winnen van zo'n gesloten gemeenschap, dat is echt uitzonderlijk. Toch was het niet mijn bedoeling om daar onderzoek over te doen. Mijn partner was lerares in hun schoolje en ik hielp hen om leningen aan te gaan of in contact te komen met advocaten als ze weer eens ergens werden verjaagd. Mensen konden echt hard tegen de zigeuners in gaan. Als zigeuners hun caravans te dicht bij hun huizen opstelden werden ze echt kwaad. Of als er een permanent zigeunerkamp in hun achtertuin werd gepland, daar konden mensen zonder meer woest over worden. Nog steeds

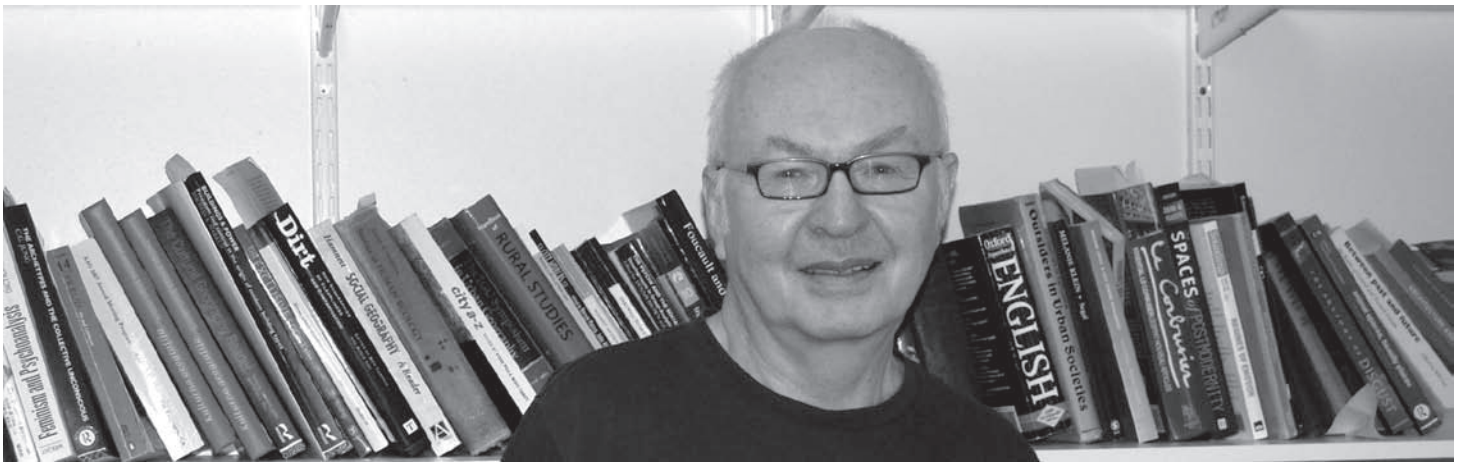
trouwens. In al die jaren is er blijkbaar niets veranderd. Maar wat me aangreep, was dat veel angsten voor zigeuners gebaseerd waren op fantasieën. De geruchten die over hen rondgingen, hadden niets te maken met de realiteit. Daarom leek het me interessant om de relatie tussen angst en een soort van verbeelde geografie bloot te leggen.

Hoe zie je die relatie?

Aanvankelijk had ik geen theorieën om angst te begrijpen. Al mijn werk steunde op kwantitatieve modellen. Ik wist echt van niets. Heel toevallig ben ik bij de sociale antropologie terechtgekomen. Op de radio hoorde ik Judith Okely, die op dat moment ook met zigeuners werkte, de ideeën van Mary Douglas verkondigen. Ze had het over taboes, bederf en grenzen. Wie bepaalt de grens? Waar ligt de grens? Dat soort vragen. Dat verbond ik met de onderwijssociologie van Basil Bernstein. Hij focust op de classificatie van kennisvelden in een onderwijscurriculum en stelt dat een strikte classificatie de kruisbestuiving tussen vakken beperkt en dat dit in het belang is van de machthebbers. Bij hem is het trekken van grenzen dus ook belangrijk.

Als ik eerlijk ben is mijn theoretisch kader sindsdien niet veel meer veranderd. Eigenlijk ben ik gewoon op zoek gegaan naar andere manieren om over hetzelfde te praten. Onder invloed van Steve Pile ben ik bijvoorbeeld gaan nadenken over psycho-analyse. In het begin vond ik dat ontzettend moeilijk. Ik zag er de relevantie niet van in. In de praktijk bekijken psychoanalysten immers individuele gevallen. Ze hebben geen oog voor het grotere geheel of voor de betekenis voor de maatschappij.

Toch werd ik op één of andere manier begeistert door het werk van Melanie Klein. Waar het bij haar om draait, zijn primitieve angsten. Dat zijn angsten die baby's al hebben in de eerste drie weken van hun leven. Op dat moment zijn ze bang om het comfort van de boezem te verliezen. Om zich tegen die angst te beschermen, maken ze een identiteit aan die duidelijk afgebakend is. Alles wat de grenzen van die identiteit verstoort, wordt geprojecteerd op iemand anders. In eerste

David Sibley

instantie is dat de moeder, later ook andere mensen en objecten. Die primitieve angsten kunnen we volgens Klein en haar volgelingen nooit overwinnen. Als we volwassen zijn, maken we nog steeds grenzen aan.

En welke rol speelt geografie daarbij?

Geografie is heel belangrijk. Denk bijvoorbeeld aan de manier waarop mensen over etnische buurten praten. Veel mensen zijn bang om daar naar toe te gaan. Ze weten ook niets over dat soort plaatsen. Wat ze wel weten, is dat er veel mensen met een andere cultuur wonen. Zo wordt de buurt een substituuat voor de etnische minderheid. Denk ook aan de manier waarop we ruimte plannen. Dikwijls proberen we dat te doen op een manier die ontmoetingen met andere mensen minder waarschijnlijk maakt. Je ziet dat ook in het werk van Lieven De Cauter. Hij stelt dat mensen meer en meer in capsules leven. Ze willen zich niet inlaten met andere groepen mensen. Ze willen niet echt in contact komen. En zelfs al zouden ze dat wel doen, dan bestaat er nog altijd het gevaar dat ze hen niet of verkeerd zouden begrijpen.

Volgens mij wakkert dat gebrek aan contact de angst juist aan. 'Gated communities' zijn daar een extreem voorbeeld van. In één van haar boeken beschrijft Setha Low hoe ze haar zus ging bezoeken in zo'n afgesloten wijk. Ze wil thee maken, zet de deur open en het alarm gaat af. Haar zus komt aangelopen en roept in volle paniek "Wat doe je nu? Je hebt de deur opengezet. Hier lopen kinderlokken rond!" Volgens mij toont dat aan dat de drang naar veiligheid enkel tot meer gevoelens van onveiligheid leidt. De gedachte dat je een veilige omgeving kan creëren door jezelf van andere mensen te distantiëren is een illusie. De kans is juist heel groot dat die anderen nog meer als een bedreiging zullen overkomen.

**"De gedachte dat je door
distantie een veilige omge-
ving kan creëren is een
illusie."**

Het valt ons op dat economie en politiek in je recente werk veel minder centraal staan dan in je oudere publicaties. Is dat een bewuste keuze?

Ik veronderstel dat dit gewoon een weerspiegeling is van de verandering van mijn interesses. Ik ben er nog steeds van overtuigd dat politiek en economie enorm belangrijk zijn, maar op een gegeven moment heb ik besloten om mij meer te richten op het sociale en het culturele. Ik denk dat je die zaken ook niet los van elkaar kan zien. Politici spelen maar al te graag in op de angsten van hun achterban. Het politieke discours rond immigratie in het Verenigd Koninkrijk is daar een voorbeeld van. Om stemmen te werven heeft de regering de maatregelen om migranten van buiten de Europese Unie tegen te houden verscherpt. Ze zien niet in dat ze het probleem zo alleen maar verergeren. Politici die in stereotypes denken en die een restrictief immigratiebeleid uittekenen, zullen het gevoel dat buitenlanders en immigranten anders zijn en een bedreiging vormen alleen maar versterken. De grens tussen de Verenigde Staten en Mexico is daar een ander voorbeeld van. Lawrence Taylor heeft daar interessant onderzoek over gedaan. Daarin maakt hij duidelijk hoe poreus die grens is, hoeveel gaten er in zitten, hoeveel mensen er dagelijks van de ene kant naar de andere trekken en hoe onontbeerlijk al die goedkope arbeidskrachten zijn voor de Amerikaanse economie. Toch, beklemtoont hij, is die grens in het politieke discours gesloten. Ondanks de complexiteit van de werkelijkheid, bestaat er een scherpe scheidingslijn in de retoriek. Je moet ook aandacht hebben voor de manier waarop het kapitalisme de ruimte ordent. Planners stellen zich ten dienste van de dominante economie. Je ziet dat heel goed in een stad als Leeds. Op dit moment worden veel kleine ondernemers en handelaars en uit het centrum verdreven omdat ze niet passen in het beeld van Leeds als een ondernemende commerciële stad. Dat soort van weinig rendabele activiteiten moeten letterlijk en figuurlijk plaats maken voor meer winstgevende winkels. Het wordt ook steeds moeilijker om daar tegenin te gaan. De openbare ruimte wordt meer en meer geprivatiseerd en gereguleerd. Wist je dat rond bepaalde gebouwen in Leeds politiek protest aan banden is gelegd? Je mag alleen nog protesteren met een vergunning van het stadsbestuur. Twee collega's van mij werden onlangs nog gearresteerd omdat ze foldertjes aan het uitdelen waren. Ze kregen ook een boete van 150 pond. Daaruit kan je toch alleen maar besluiten dat alternatieve ideeën nog steeds een bedreiging zijn voor de kapitalistische productiewijze?

Je boeken zijn nogal pessimistisch. Ze focussen op degenen die andersheid vrezen en uitsluiten. Waarom besteed je geen aandacht aan degenen die anders-denken aanvaarden en misschien zelfs waarderen. Die zijn er toch ook?

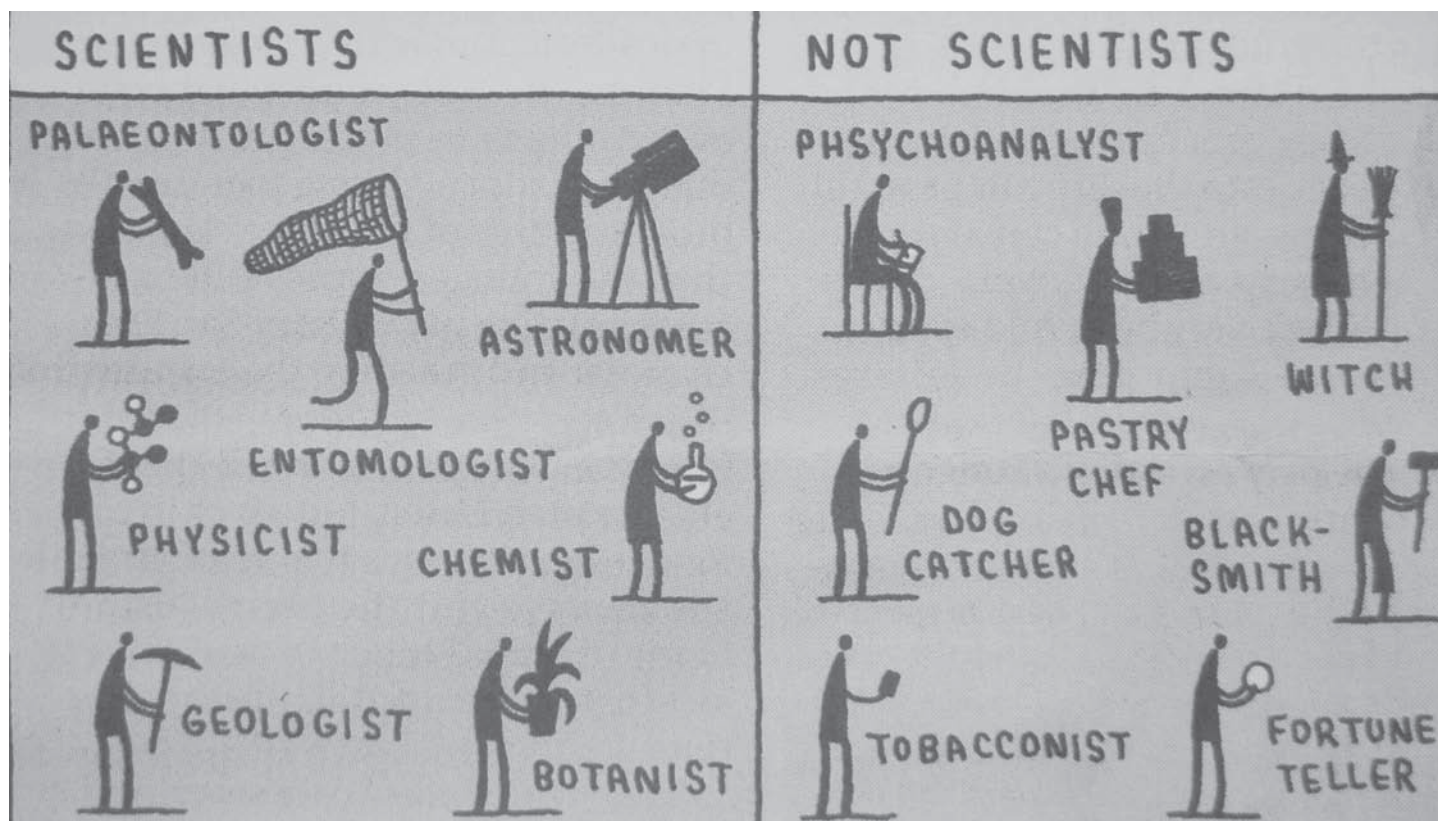
Daar wil ik twee dingen over zeggen. Ten eerste moet ik toegeven dat mijn ideeën zijn veranderd nadat ik 'Geographies of Exclusion' geschreven heb. Mensen zijn inderdaad niet altijd bang van anderen. Soms zijn ze bang, soms ook niet. En soms sluiten ze uit, en soms ook niet. Ik denk dat het belangrijk is dat beide aspecten deel uit kunnen maken van één persoonlijkheid; van de mentale toestand van één en dezelfde persoon. Robert Young heeft mij daarop gewezen. Hij groeide op in een blanke, suburbane buurt van Dallas. Toen hij een jaar of acht was, werd hij voortdurend omringd door racisten. Die maakten hem bang van alles en iedereen die zwart was. Hij zegt dat hij zijn eigen racisme nu inziet en intellectueel gezien verwerpt, maar dat hij er toch nooit volledig van af is geraakt. Volgens hem bepaalt het nog steeds zijn denken en de manier waarop hij met andere mensen omgaat. Daar is hij zich van bewust, maar hij moet er constant tegen vechten. We kunnen ons dus het grootste deel van ons leven betrokken voelen bij anderen, maar er is altijd de mogelijkheid dat we ons van het ene moment op het andere terugtrekken in een afgesloten geheel en dat we elke vorm van anders-zijn verwerpen. Je moet onthouden dat het gaat om primitieve angsten. Het is een deel van onze persoonlijkheid. Dat kun je niet zomaar veranderen. Hoe hard je ook je best doet. Ten tweede denk ik dat afwijzing en de uitsluiting van anderen politiek gezien bijzonder relevant is. Ik wil niet zeggen dat het zinloos is om na

te denken over alternatieve sociaal-ruimtelijke configuraties waarin mensen samenkomen en anders-zijn tolereren. Ik denk gewoon dat als je het wil hebben over rechtvaardigheid en mensenrechten, uitsluiting je eerste zorg moet zijn. Omdat dezelfde problemen steeds terugkomen, ben ik daar dan ook pessimistisch over. Fundamentele problemen die te maken hebben met het afstoten en uitsluiten van 'de ander' krijgen een andere gedaante, of verschijnen op een andere plaats, maar verdwijnen nooit volledig. Er komt gewoon geen einde aan. Denk maar aan Israël en Palestina, of aan Rusland en de staten in de Kaukasus. Alles komt terug. Ik zie geen enkele vooruitgang.

Fundamentele problemen die te maken hebben met 'de ander' verdwijnen nooit volledig.

Impliceert dit dat er geen alternatief is voor het denken in groepen en de stereotypes en angsten die daarmee gepaard gaan?

Nee. We kunnen het wel tegenwerken. We kunnen vragen stellen bij onze eigen identiteit. Onderwijs speelt daar een belangrijke rol in. Ik zie ook wel wat hoopgevende dingen op een meer lokale schaal. De buurt waar ik woon is bijvoorbeeld heel multicultureel. Door de buitenwereld wordt ze gezien als één van de grote probleembuurtten in Leeds, maar we leven er samen. Niemand legt zijn of haar cultuur op. De Sikhs

Cartoon van Tom Gauld aan de muur bij David Sibley

hebben hun eigen tempel en hun leven is op vele vlakken ontoegankelijk voor mij. Het is zeker geen utopie, maar iedereen groet en praat met elkaar. Dat is allemaal heel gewoon. Het is er onmogelijk om iedereen die er anders uitziet als een mogelijke bedreiging te zien. Iedereen is beleefd en veel meer mag je eigenlijk niet verwachten denk ik. We leven samen, maar we behouden onze eigen identiteit. Dat zie ik niet als een contradictie.

Toen we hier aankwamen, viel ons oog op een prent aan de muur. Ze maakt een onderscheid tussen wetenschappers en niet-wetenschappers. Samen met heksen en waarzeggers, behoren psychoanalysten tot de tweede categorie.

Interessant. Dat hangt hier in de gang van de afdeling ecologie, zeg je? Het doet me denken aan een studie die ik enkele jaren geleden met Geoff Lowe heb opgezet. Hij is een sociale psycholoog. We lieten probleemdrinkers praten over hun kindertijd om hun alcoholmisbruik te begrijpen. Ik stelde hem voor de ideeën van Julia Kristeva te gebruiken. Zij zegt dat kinderen die gezien worden als abjecte anderen en die geen ruimtes mogen delen met volwassenen meer risico lopen om later problemen te krijgen. Geoff vond dat een slecht idee. "Dat kan je echt niet maken", zei hij, "psychologen zijn wetenschappers en psychoanalysten zijn dat niet. Het is onwetenschappelijk en daarom kunnen we het niet gebruiken".

Ik ga daar nog steeds niet mee akkoord. Subjectiviteit en interpretatie maken deel uit van alle wetenschap. Neem nu bijvoorbeeld statistiek. Waar gaat dat eigenlijk over? Het gaat uiteindelijk om interpretatie. Je laat een test lopen om de waarschijnlijkheid te berekenen, maar je moet nog steeds afleiden welke processen er nu precies aan de gang zijn. Ik zie dan ook geen verschil tussen de wetenschappelijkheid van psychoanalyse en die van statistiek. Een psychoanalyticus probeert na te gaan wat er in iemands hoofd omgaat. De subjectiviteit die daarmee gepaard gaat, zie ik als een onoverkomelijk bestanddeel van elke vorm van wetenschapsbeoefening. Ik zie absoluut geen scherpe scheidinglijn tussen het zogenaamd wetenschappelijke en het zogenaamd onwetenschappelijke. Ik ben trouwens de laatste om te zeggen dat psychoanalyse de enige manier is om iets te begrijpen. Ik ben er wel van overtuigd dat het nuttige inzichten oplevert om gevoelens en emoties te bestuderen in de context van sociale relaties.

Kunnen wij, als geografen, die gevoelens en emoties wel begrijpen? We zijn toch geen psychotherapeuten?

Dat klopt. We hebben niet dezelfde vaardigheden, maar ik denk niet dat het ons moet tegenhouden om psychoanalytische theorieën te gebruiken. Veel etnografisch onderzoek focust nu al sterk op gevoelens en emoties. De interpretatie daarvan komt dikwijls in de buurt van psychoanalyse. Wat ik geleerd heb, is dat je onderzoeksmethodes enkel kunt oppikken door ze toe te passen. Ervaring is inderdaad de beste leerschool. Uiteindelijk komt het er dikwijls op neer dat je een gewoon gesprek hebt met iemand en dat je goed luistert. Om verder te komen dan een oppervlakkig begrip van een andere cultuur, heb je vooral veel tijd nodig. Ik had een intiem contact met zigeuners, maar toch heeft het jaren geduurd om te weten te komen wat ze nu precies dachten. Ik

denk dat je zo'n band nodig hebt om te weten wat er aan de hand is. Ik ben ook heel blij dat de kans om een langlopend onderzoek op te zetten zich toen aanbood. Ik denk dat op dit moment de universiteit in de weg staat als je dit soort onderzoek wil doen. Als academicus wordt er van mij verwacht dat ik onderzoeksfondsen verzamel en publicaties schrijf. Omdat een academische carrière praktisch alleen daarop wordt beoordeeld, is het moeilijk geworden om etnografisch onderzoek te doen. Indertijd had ik ook helemaal geen onderzoeksgeld nodig. Ik moest alleen de vrijheid hebben om niet elke dag op de universiteit te hoeven zijn. Het dominante wetenschappelijke model kan misschien goed werken als je in een laboratorium staat, maar niet als je het leven van andere mensen wil begrijpen. Mensen zijn nu eenmaal twijfelaars. Ze zeggen iets, veranderen van gedachte en zeggen weer iets anders. Beleidsmakers kunnen niet met die ambiguïteit omgaan. Zij willen ondubbelzinnige en concrete conclusies. Misschien zijn ze niet alleen bang van zigeuners en migranten, maar ook van de ambiguïteit die het leven bepaalt.

Nick Schuermans (Nick.Schuermans@ees.kuleuven.be) en Bruno Meeus (Bruno.Meeus@ees.kuleuven.be) zijn doctoraatsstudenten verbonden aan de Afdeling Sociale en Economische Geografie van het Departement Aard- en Omgevingswetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven. Beiden zijn redacteur van AGORA. Een volledige transcriptie van het oorspronkelijke interview is bij hen verkrijgbaar.

Literatuurselectie

- Atkinson, P. (1985) Language, structure, reproduction: an introduction to the sociology of Basil Bernstein. Londen: Methuen & Co.
- De Cauter, L. (2004) De Capsulaire beschaving. Over de stad in het tijdperk van angst. Rotterdam: NAI uitgevers.
- Kristeva, J. (1982) Powers of Horror: an Essay on Abjection. New York: Columbia University Press.
- Low, S. (2003) Behind the Gates. Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America. New York: Routledge.
- Mahtani, M. (2004) David Sibley. In: P. Hubbard, R. Kitchin & G. Valentine (Eds.) Key Thinkers on Space and Place. Londen: Sage.
- Sibley, D. (1981) Outsiders in Urban Societies. New York: St. Martin's Press.
- Sibley, D. (1995) Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West. Londen: Routledge.
- Sibley, D. & van Hoven, B. (2009) The contamination of personal space: Boundary construction in a prison environment. Area 41, nr. 2, pp. 198-206.
- Taylor, L. & Hickey, M. (2001) Tunnel Kids. Tucson: The University of Arizona Press.
- Young, R. (1994) Mental space. Londen: Process Press.

Muren van Angst

AUTEUR Roos Pijpers & Henk van Houtum

FOTOGRAFIE Esther Hertog

Hoe kunnen we angst begrijpen? Waar komt het vandaan? Wanneer is angst functioneel en wanneer is het bedreigend? En hoe kan de psychoanalyse ons helpen om deze vragen te beantwoorden?

Het woord angst komt van het Latijnse 'angustia', letterlijk vertaald: benauwdheid. Maar de betekenis van angustia is dubbelzinnig. Enerzijds verwijst het naar een gevoel van onrust, de Engelse vertaling 'anxiety' dekt deze lading goed. Anderzijds heeft het begrip een zeer ruimtelijke betekenis: benauwdheid gaat immers over engte, over dat iets of iemand te dichtbij komt. Het overweldigt je, grijpt je bij de keel en het laat je geen ruimte meer. Over deze dubbelzinnigheid gaat dit artikel.

Drempelvrees

Het bijzondere van angst is dat het een precaire balans in zich draagt. Er is een zekere mate van vrees nodig om jezelf te ontwikkelen. Vrees voor het betreden van een buitenwereld, weg van een tot dan toe bekende 'binnenwereld'. Dit behoedt je voor het nemen van al te risicovolle stappen, het maakt een overgang geleidelijk. Een zekere mate van drempelvrees is functioneel.

Illustratief is dat de ontwikkelingspsychologie (een deelgebied van de psychologie dat verwant is aan de psychoanalyse) volwassenwording uitlegt in termen van ruimte, van fysieke en sociale afstand en nabijheid. Als opgroeiend kind ontworstel je je langzaam maar zeker aan de beschermende vleugels van je ouders. Je verkent en ontdekt het huis, de buurt en de stad waar je woont. Als puber verlang je enerzijds naar de onbegrensde mogelijkheden die je voor je ziet, maar je bent ook bang voor het onbekende, want anderzijds verlang je naar de zekerheid en veiligheid van je vertrouwde omgeving. Het is dit samenspel van angst en durf dat maakt dat onze actieradius op een zeker moment groter of kleiner is. Eenmaal volwassen ontlenen we onze psychosociale identiteit onder meer aan onze vermeende zelf verworven onafhankelijkheid.

Over de vraag hoe volledig de persoonlijkheid van een mens bij de geboorte is, bestaat tussen de verschillende scholen van de psychoanalyse geen overeenstemming. Het idee dat ons eigen 'zelf' mede is geïnspireerd op de meningen van anderen en door wat anderen doen en laten wordt wel breed gedragen. Aan anderen kunnen we ons spiegelen en bevestiging zoeken en vinden over hoe we er uit zien, wat we aan doen, en hoe we ons gedragen in een bepaalde ruimtelijke setting.

Ideeën uit de psychoanalyse hebben ook hun weg gevonden naar de sociologie en de sociale geografie. Dat heeft verrassende inzichten opgeleverd over de vorming van leefgemeenschappen en de grenzen en sociale identiteiten van die gemeenschappen. Volgens socioloog Richard Sennett, die zich baseerde op de psychoanalyticus Erikson, is de fase waarin angst voor het onbekende ruimtelijke vormen aanneemt cruciaal: in het land van onbegrensde mogelijkheden voelen veel pubers zich verloren en onzeker over hun gebrek aan ervaring. Ze zijn klaar om aan een maatschappelijk leven te beginnen en toe aan een liefdesrelatie, maar ze zijn nog onbekend met tegenvallers op die gebieden: de ideale studie of baan bestaat niet, en zelfs een wederzijdse liefde goed houden gaat niet vanzelf. Om met dit gebrek (aan ervaring) om te kunnen gaan keren veel pubers in zichzelf. Ze krijgen doorgaans te horen dat je alleen door het voltooien van de studie een waardevol en volwaardig lid van de samenleving wordt en dat alleen de pure, onproblematische liefde de ware is. Door de voortdurende herhaling van deze maatschappelijke constructies, gevoed door wat vrienden, ouders en leraren vertellen, creëren pubers een 'pure' versie van het Zelf. Binnen dit extreem verinnerlijkte zelfbeeld is maar tot op zekere hoogte plaats voor anderen. Het gevolg is dat de meeste studies gewoon worden afgemaakt, ook al is het niet de juiste keuze. En dat veel relaties van pubers en vroege twintigers worden verbroken omdat de partner niet voldoet aan het zelf geprojecteerde ideaalbeeld. Dit is, volgens Sennett, in een notendop de achtergrond van het ontstaan van zichzelf beschermende, en anderen uitsluitende, stedelijke

gemeenschappen. Onze in de puberteit geconstrueerde ideale zelfbeelden zijn ook werkzaam in onze volwassen relaties tot anderen. In en door alledaagse contacten ontstaat er een ideaalbeeld, Sennett noemt het de 'mythe van de gemeenschap': wij voelen dat we bij elkaar horen, anderen zijn buitenstaanders. De drempelvrees voor de buitenwereld maakt dat de binnenwereld als een comfortzone wordt uitgelegd.

het opwerpen van een grens. Er wordt een halt ingeroepen door de versteviging van de grenzen van het Zelf of het Wij. Een grens moet daarom begrepen worden als een afstandscreatie, een grens wil tot uitdrukking brengen: houdt afstand, tot hier en niet verder. Het is deze angst om te worden overweldigd door vreemdelingen, om te worden 'überfremdet', die in het huidige tijdsgewricht zo significant is. In het uiten of verspreiden van de muren van angst speelt vooral taal een zeer belangrijke rol. We leven in een wereld van geschreven en ongeschreven regels en gedragingen, en in die wereld is de taal een

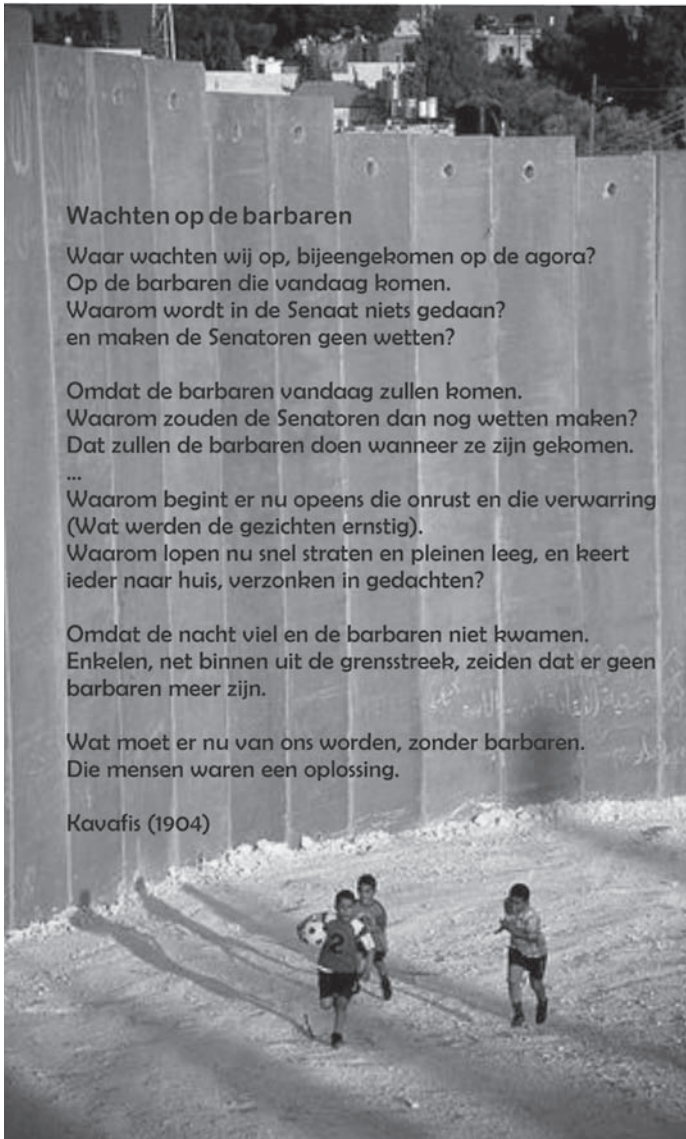

Unheimlichkeit

Die drempelvrees is functioneel voor de constructie van een zelf, maar de balans is precair, de vrees kan namelijk ook ontwrichtend werken. Dat gebeurt als gevreesd wordt dat de buitenwereld de binnenwereld overneemt. Op dat moment is de drempel niet hoog genoeg. Volgens de psychoanalyticus en filosoof Jacques Lacan moet de constructie van deze angst verklaard worden vanuit een gevoel overweldigd en overspoeld te worden door naamloze 'anderen' die dreigen de bestaande en vertrouwde wereld te ontkennen, te laten verdwijnen. De instroom van anderen wordt als overweldigend ervaren wanneer er een tekort aan ruimte is voor het definiëren van het zelf, een tekort aan ruimte om de eigen verlangens te realiseren. Voor Lacan is het menselijk tekort een verlangen dat principieel oneindig en onvervulbaar en tegelijk ook noodzakelijk is. Maar wanneer dit tekort ontbreekt is er angst. In navolging van Freud zou gesproken kunnen worden van 'unheimlichkeit'; het wordt iemand ongemakkelijk en het bekende wordt vreemd. Volgens Lacan, zelf een leerling van Freud, overheerst het gevoel dat de ruimte ontbreekt om de eigen identiteit zelf vorm te geven. Dan is het lege huis van het Zelf gevuld door Anderen. Op het moment dat de dreiging groter wordt, is een veel toegepaste strategie de dreiging proberen te stoppen. De klassieke overlevingsstrategie is

geleidingsmechanisme. Taal, of beter gezegd communicatie, leidt onze sociale relaties met anderen. Woorden en begrippen krijgen hun betekenis in de context van het geheel aan regels waarbinnen zij worden gebruikt. Volgens deze redenering, die een belangrijke plaats inneemt in het werk van Lacan, is de kracht van ruimtelijke begrippen in communicatie enorm. Typerend voor de angst voor vreemdelingen is dat wordt gesproken van stromen, hordes, massa's en zelfs tsunami's, waar dijken tegen moeten worden opgeworpen om niet overstromd en overspoeld te worden. De materiële uitingsvorm van het opwerpen van muren kent vele gedaanten, variërend van een woud van regels, tot en met beton.

Gemeenschappelijk aan deze materiële invullingen van muren is dat het wachten op de vermeende barbaren, zoals verwoord door de Griekse dichter Kavafis, een instrument zijn in het verlangen de eigen gemeenschap te behouden. De opgeworpen muur wordt een dragende muur. Of de angst voor de 'barbaren' stoelt op een maatschappelijke realiteit is op dat moment eigenlijk niet eens meer van belang. Het gaat er om wat er wordt geloofd en op welke manier er wordt gehandeld. Dan geldt: wie vertelt er het meest geloofwaardige verhaal? Wie kan de veranderingen in de sociale omgeving van mensen zo duiden dat dit een geloofwaardig en consistent verhaal wordt? En zoals zo vaak blijken

Wachten op de barbaren

Waar wachten wij op, bijeengekomen op de agora?
Op de barbaren die vandaag komen.
Waarom wordt in de Senaat niets gedaan?
en maken de Senatoren geen wetten?

Omdat de barbaren vandaag zullen komen.
Waarom zouden de Senatoren dan nog wetten maken?
Dat zullen de barbaren doen wanneer ze zijn gekomen.

...
Waarom begint er nu opeens die onrust en die verwarring
(Wat werden de gezichten ernstig).
Waarom lopen nu snel straten en pleinen leeg, en keert
ieder naar huis, verzonken in gedachten?

Omdat de nacht viel en de barbaren niet kwamen.
Enkelen, net binnen uit de grensstreek, zeiden dat er geen
barbaren meer zijn.

Wat moet er nu van ons worden, zonder barbaren.
Die mensen waren een oplossing.

Kavafis (1904)

eenvoudige verhalen eerder te bekijken dan de meer complexe. Eén van de meest tot de verbeelding sprekende acties van de laatste jaren die de unheimlichkeit tegen wilde gaan was gericht tegen arbeidsmigranten uit nieuwe lidstaten van de Europese Unie. In de aanloop naar de uitbreiding van de EU met Polen, Tsjechië en acht andere landen in mei 2004 kondigden de meeste West-Europese lidstaten aan de arbeidsmarkt gesloten te houden voor Oost-Europeanen. Deze maatregelen waren een gevolg van een maatschappelijke angst voor grote, mogelijk zelfs massale, aantallen mensen die na de toetreding van hun land tot de EU richting West-Europa zouden gaan. In discussies op verschillende politieke fora werd de eigen arbeidsmarkt na de uitbreiding voorgesteld als 'overspoeld' door deze arbeidsmigranten. In de discussies werden Poolse loodgieters en andere Oost-Europeanen gelabeld als ongewenste vreemdelingen door veelvuldig gebruik van stigmatiserende uitspraken en ruimtelijke metaforen. Voormalig kamerlid JoãoVarela van de Lijst Pim Fortuyn spande de kroon: "Gedreven door een uitzichtloze situatie in eigen land en de hoop op een vorstelijk inkomen hier zullen werknemers massaal naar het Westen trekken. Het is net als met water dat altijd naar het laagste punt stroomt. Toevallig is Nederland het laagste land van Europa, dus wij kunnen onze borst nat maken. Als de golf een vloedgolf blijkt te zijn,

MUREN

Zonder omzichtigheid, zonder medelijden, zonder schaamte
bouwden ze dikke en hoge muren om mij heen.

Nu zit ik hier en ben wanhopig. Ik kan nergens
anders aan denken: dit lot verteert mijn geest,

want veel dingen had ik buiten nog te doen.
Waarom heb ik niet opgelet toen ze de muren bouwden?

Maar ik hoorde nooit enig gerucht, lawaai van bouwers.
Onmerkbaar sloten ze mij van de wereld buiten af.

Kavafis, 1896

dan zijn wij te laat, omdat wij verzuimd hebben om passende maatregelen te nemen door een kanaal te graven en dijken te bouwen."

In deze periode werden diverse onderzoeken naar de risico's van een open arbeidsmarkt naar buiten gebracht. Vaak leverden die risicoschattingen indrukwekkende aantallen op, zeer geschikt materiaal voor vette krantenkoppen en verhitte debatten tussen voor- en tegenstanders. In feite was ook hier sprake van angustia in de meest letterlijke zin van het woord.

Het overweldigt je, grijpt je bij de keel en het laat je geen ruimte meer.

Het is evident dat de bescherming die een gemeenschappelijke muur kan bieden een bedreiging voor de buitengesloten anderen kan zijn. De vermeende barbaren van vandaag zijn de gelukszoekers en illegale migranten. Met name voor de laatstgenoemden zijn de opgetrokken muren inmiddels letterlijk dodelijke hekken. En als ze al er in slagen het kat- en muisspel aan de grenzen te overleven, dan worden ze 'opgevangen' in detentiecentra onder vaak erbarmelijke omstandigheden.

Deze acties tegen illegale migranten staan niet los van de arbeidsmarkt-situatie en de ervaringen met arbeidsmigranten in het recente verleden. Ze hebben een duidelijke economische en politieke achtergrond. De meerwaarde van een psychoanalytische bril is dat de verklaring van deze uitsluiting niet enkel wordt gezocht in sociaal-economische ongelijkheid en historische gebeurtenissen, maar ook in purificatiedrang van de sociaal geconstrueerde menselijke psyche.

Angst kent vele ruimtelijke gezichten.

Revolutionary Road en detentiecentra

De bescherming die een gemeenschappelijke muur kan bieden kan paradoxaal genoeg ook een bedreiging voor het zelf-zijn. De drempel wordt op dat moment hoger dan goed voor je is. Een treffend voorbeeld van zo'n bedreigende muur is de verfilming van het boek *Revolutionary Road* van Richard Yates, met in de hoofdrollen Kate Winslet en Leonardo DiCaprio. Hierin probeert een vrouw vergeefs te ontsnappen aan het beklemmende voorstedelijke Amerika van de jaren vijftig. Na een mislukte carrière als actrice is zij veroordeeld tot het leiden van een, voor haar, veel te passief, voorspelbaar en eentonig leven binnenshuis. De uitzichtloosheid van haar situatie drijft haar uiteindelijk tot een wanhoopsdaad: ze komt om het leven bij een poging om zelf abortus te plegen.

Een ander voorbeeld zijn de vele jonge vrouwelijke migranten die werken als hulp in de huishouding of verzorgende van kinderen of oudere inwonende familieleden in Duitsland en Italië. In een recent onderzoek beschrijven migratiedeskundigen Iordanis Psimmenos en Koula Kassimati dat hoewel migratie voor deze vrouwen op zich een bevrijding kan betekenen, hun sociale isolement soms schrijnend is. Net als Kate Winslet in *Revolutionary Road* brengen zij het grootste deel van hun dag door in huis, met dezelfde gevoelens van benauwdheid tot gevolg.

Nog een voorbeeld van de bedreigende muur is de eerder genoemde detentiecentra voor migranten. Deze migranten worden opgesloten om een nationale gemeenschap te beschermen tegen illegaliteit. Voor deze mensen wordt deze opsluiting hoe dan ook als zeer beklemmend ervaren. Zo blijkt dat één van de belangrijkste doodsoorzaken van migranten zonder papieren niet dood door verdrinking door het omslaan van een boot is, of verstikking door het gebrek aan lucht in een vrachtauto waarin ze meereizen. Het is dood door zelfdoding. De wens te willen vluchten, te willen slagen als migrant komt hard in botsing met de beslissing om teruggestuurd te worden. De muren van een detentiecentrum zijn voor hem of haar muren van schaamte, verlies en angst die ondraaglijk kunnen worden.

De drie genoemde voorbeelden zijn illustraties van wat feministische geografen ook wel 'containment stories' noemen. Deze verhalen van opsluiting vertellen in de eerste plaats over het belang van machtsverhoudingen, patriarchale in het geval van *Revolutionary Road* en nationale in het geval van migranten. De gevangenis muren zijn in feite de belichaming van deze machtsrelaties. Maar daarnaast laten deze muren ook zien dat de sociale constructie van een bepaalde identiteit

van iemand op zo'n manier geïnternaliseerd kan worden dat het soms een ondraaglijke lotsbestemming wordt.

Angst kent vele ruimtelijke gezichten. De etymologie van het woord leert ons dat angst met een engte, een benauwdheid te maken heeft. De oorzaak van die ruimtelijke vernauwing is niet altijd direct aanwijsbaar of benoembaar. In tegenstelling tot angst voor spinnen en slangen is de unheimlichkeit voor het onbekende vaak naamloos. Het is eerder een sluimerende ongerustheid, die vrij plotseling kan uitgroeien tot een morele paniek van nationale proporties, zoals het geval was met de arbeidsmigranten uit Oost-Europa of 'illegalen' uit Afrika. Het aanwezige gebrek aan benoembaarheid geeft mensen met opvattingen over identiteiten de ruimte om een (politieke) strijd te voeren: over het vertellen en doen laten geloven van het meest dominante verhaal. En in die verhalen krijgt angst haar naam: oproer-kraaiers, asielzoekers, Poolse loodgieters – of wie op zo'n moment ook maar de mythe van de gemeenschap bedreigt. Het opsluiten of uitsluiten van deze zelfbenoemde barbaren is bedreigend voor die anderen zelf maar kan ook, bij een teveel aan 'heimlichkeit', mensen de zelfbeschikking ontnemen over de balans tussen drempelvrees en ontwikkeling. De opgeworpen muren kunnen uiteindelijk zelfs zo beklemmend of repressief werken dat iemand geen uitweg meer ziet dan het doden van het beklemd zelf. Het zijn de spreekwoordelijke muren van angst die dan op je afkomen. Het is aan onszelf, de politiek in het bijzonder, om ervoor te zorgen dat drempelvrees geen muur van angst wordt.

Roos Pijpers (r.pijpers@fm.ru.nl) en Henk van Houtum (h.vanhoutum@fm.ru.nl) zijn beiden verbonden aan het departement Sociale Geografie van de Radboud Universiteit Nijmegen. Henk is er het hoofd van het Nijmegen Centre for Border Research, waar ook Roos voor werkt.

De foto's achter de gedichten zijn gemaakt door Esther Hertog (<http://www.esthertog.com>)

Literatuurselectie

Gallagher, C. (2002) *The Seminar of Jacques Lacan X: Anxiety*. Londen: Karnac Books.

Psimmenos, I. & Kassimati, K. (2006) *Polish Workers and Flexible Service Work*. In: A. Triandafyllidou (Ed.) *Contemporary Polish Migration in Europe: Complex Patterns of Movement and Settlement*. Lewiston: The Edwin Mellen Press, pp. 291-319.

Sennett, R. (2008) *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. New Haven: Yale University Press.

Theoharis, T. (2001) *Before Time Could Change Them: The Complete Poems of Constantine P. Cavafy*. Orlando: Harcourt.

Van Houtum, H. & Pijpers, R. (2007) *The European Union as a Gated Community: The Two-faced Border and Immigration Regime of the EU*. *Antipode* 39, nr. 2, pp. 291-309.

Žižek, S. (2006) *How to Read Lacan*. New York: W.W. Norton.

Hangjongeren en graffiti in beeld

AUTEUR Gabry VanderVeen

FOTOGRAFIE Pellemans, Sajtos, Chu en Trumpie

Criminologische onderzoeken naar de samenhang tussen omgevingskenmerken en angst voor criminaliteit zijn gebaseerd op vragenlijsten. Mensen die meedoen aan zo'n onderzoek reageren op woorden, maar waar denken mensen écht aan? En denkt iedereen aan hetzelfde?

Omgeving is van grote invloed op het welbevinden van mensen en het gedrag dat zij vertonen. Criminologisch onderzoek richt zich in dat kader op de invloed van omgevingskenmerken op de mate waarin criminaliteit gepleegd wordt. Ook richt het zich op de mate waarin mensen beducht zijn op mogelijk gevaar, zich onveilig voelen, bepaalde plekken vermijden en bang zijn om slachtoffer te worden van criminaliteit. In onderzoek naar overlast en onveiligheidsbeleving worden deze omgevingskenmerken vaak onderverdeeld in sociale en fysieke 'incivilities', of onbetamelijkheden. Sociale onbetamelijkheden verwijzen naar gedragingen en groepen in een (verstedelijkte) samenleving die als 'eng' of 'onprettig' worden ervaren. Voorbeelden zijn de aanwezigheid van drugsverslaafden of groepjes jongeren of een bedelaar die je benadert. Fysieke onbetamelijkheden zijn gedragingen of de aanwezigheid van anderen, zoals dichtgetimmerde huizen, troep op straat, graffiti, vernielde telefooncellen en bushaltes. In dit stuk staan groepjes hangjongeren en graffiti centraal.

In veel studies wordt de samenhang tussen overlast (in de zin van fysieke en sociale onbetamelijkheden) en angst voor criminaliteit aangetoond. Uit een inventarisatie van criminologische studies blijkt dat onderzoek naar overlast nauwelijks oog heeft voor de enorme variatie binnen één vorm van overlast. Zo maakt onderzoek naar bijvoorbeeld graffiti als vorm van overlast, nauwelijks onderscheid tussen verschillende soorten en de locatie van graffiti. Graffiti, als teken van verloederende, leidt volgens onderzoek tot meer en sterker normovertredend gedrag. Maar geldt dit voor elke vorm van graffiti? In de studies wordt gesteld dat incivilities tekenen zijn van verval. Mensen krijgen het gevoel

dat zijzelf noch de overheid, controle heeft. Mensen die in een verloederde buurt wonen - met veel graffiti, afval op straat en hangjongeren - zijn banger om slachtoffer te worden. Dit wordt vaak verklaard door te wijzen op gebrekkige informele controle, weinig ervaren sociale steun en vermijdingsgedrag vanwege onveiligheidsgevoelens. Is dit ook wat mensen zelf aangeven wanneer zij denken aan graffiti en groepjes hangjongeren?

In onderzoeken worden de verschillende vormen van overlast niet verder geïncrimineerd of verfijnd.

Vragenlijsten: just words

De meeste studies die angst en onveiligheidsbeleving koppelen aan overlast of incivilities zijn gebaseerd op vragenlijsten; er wordt gevraagd wat mensen aan problemen of overlast ervaren. In de periodieke afnamen van de Veiligheidsmonitor krijgen mensen een lijst met problemen voorgelegd, zoals bekladding van muren en/of gebouwen of overlast door groepen jongeren. Niet duidelijk is waar mensen precies aan denken wanneer zij op een dergelijke vraag antwoorden. Aan welke soorten (en plekken van) graffiti denken mensen bij de term 'bekladding'? Welke vorm van bekladding is meer of minder gewenst? En spreken mensen dan vaker over angst of over vermijdingsgedrag? Aan welke groepen jongeren denken mensen en denkt iedereen aan dezelfde? Is de ene groep jongeren meer overlastgevend dan de andere? Deze vragen zijn nauwelijks onderzocht. In de meeste onderzoeken worden de verschillende vormen van overlast, zoals 'hangjongeren' en 'graffiti' niet verder geïncrimineerd of verfijnd; er wordt bijvoorbeeld geen onderscheid gemaakt tussen tags en pieces, tussen krabbels en meer artistieke werken.

C. Pellemans (foto 1), J. Sajtos (foto 2), L. Chu (foto 3) en F. Trumpie (foto 4)

Wij hebben geprobeerd de verschillende vormen van overlast of onbetamelijkheden in verschillende studies verder in kaart te brengen. We hebben mensen niet gewoon gevraagd naar overlast, maar we hebben ze verschillende foto's voorgelegd van één specifieke vorm van overlast. Derdejaarsstudenten criminologie hebben veertig kwalitatieve interviews gehouden met drie verschillende beroepsgroepen; kappers, makelaars en huisartsen. Allen zijn gevestigd in Almere. Deze groepen hebben veel te maken met de bewoners van buurt(en) waarin zij werkzaam zijn en bezitten hierover vaak specifieke kennis. Naast vragen over de respondent en de onderneming werd, analoog aan de Veiligheidsmonitoren, een lijst voorgelegd met mogelijke problemen (misdrijven en vormen van overlast). Geïnterviewden konden aangeven hoe vaak dit voorkwam in de buurt waar zij werkten. Vervolgens werd de respondenten diverse series van elk vier foto's voorgelegd, met daarop verschillende beelden van 'bekladding van muren en/of gebouwen' en 'samenscholen/ rondhangen van jongeren'. De interviewer liet open waar en wanneer de foto was gemaakt. Gevraagd werd welke foto het best liet zien waar de geïnterviewde aan dacht bij het genoemde probleem.

Graffiti: bekladding én kunst

De geïnterviewden konden uit vier foto's van 'bekladding' kiezen. De twee foto's van tags, de snel gemaakte krabbels, werden door de overgrote meerderheid (90%) aangewezen als graffiti die het meest op 'bekladding' lijkt. De ene foto liet tags in de vorm van handtekeningen in meerdere heldere kleuren zien en was duidelijk buiten genomen. De andere foto liet voornamelijk zwarte teksten zien, zoals "FUCK THE WORLD AND FUCK YOU TO" en "@\$\$Hol". Deze foto lijkt binnen of op een beschutte plek genomen te zijn. Op de foto zie je een lamp aan het plafond, een vloer van stoeptegels en twee witbakstenen muren. Ondanks de schuttingtaal was het niet foto 1, maar de foto met kleurige tags buiten die het meest (60%) gekozen werd.

Een van respondenten vertelt dat bekladding van muren en/of gebouwen heel veel voorkomt en dat veel winkeliers rolluiken voor hun winkelpanden hebben die ook vaak beklad worden. Ook worden in de buurt muurtjes, schuren en zelfs woonhuizen beklad. Zij kiest ook voor

de foto met de tags buiten, juist omdat de graffiti in het openbaar te zien is. Een makelaar zegt over de foto met tags buiten: 'dit is iets waar je dagelijks langs zou kunnen rijden, een geluidswal bij een station of zo. Dus de frequentie van de confrontatie is hoger'. Voor de geïnterviewden is van belang dat men zich in de openbare ruimte niet aan de graffiti kan onttrekken; 'iedereen moet er tegenaan kijken'. Foto 1 laat tags in een besloten ruimte zien 'waar je misschien niet altijd al te vaak komt'. 'Dit is toch al een vies hoekje en lelijk' en 'dat is in een kelder dus daar heeft niemand echt last van'.

De andere twee foto's presenteerden graffiti van een veel groter formaat en met meer kleuren: op de ene zijn vervlochten, gestileerde letters te zien, aangebracht met verschillende kleuren (foto 2). De andere foto liet een zogenoemde piece zien, een graffitiwerk waar veel tijd en aandacht aan is besteed, bestaande uit verschillende kleurige soorten fruit en een vrouw. Beide vormen van graffiti kregen waardering van de geïnterviewden; respondenten vonden de graffiti 'kunst', 'artistiek' en 'mooi', waar zij zich niet aan storen.

De foto's waarvan geïnterviewden moesten aangeven wat zij als 'bekladding' zien, riepen geen reacties op die duiden op angst of vermijdingsgedrag. Ook werd niet gerefereerd aan de (verschillende soorten) makers van de graffiti. Respondenten praatten allen in termen van 'mooi' en 'lelijk' en spraken hoogstens over ergernis. Soms bleken zij het moeilijk te vinden één foto aan te wijzen die volgens hen het beste paste bij hun idee van 'bekladding'. Ook koos niet iedereen voor dezelfde foto, hoewel wel overeenstemming was over welke twee foto's 'mooie' en welke twee 'lelijke' graffiti toonden.

Jongeren: sociaal of gezellig hangen?

Bij de foto's van 'rondhangende jongeren', vertelden de geïnterviewden veel meer over onveiligheidsgevoelens en vermijdingsgedrag. Ook waren respondenten het minder eens over welke van de vier foto's het beste 'samenscholen en rondhangen van jongeren op straat' liet zien. Drie foto's waren 's avonds genomen (in het donker). Op twee foto's staan groepjes jongens met een blanke huid, op de twee andere jongens met een licht getinte huid en met donker getinte huid. Deze laatste (foto 3) werd het meest gekozen, door 18 respondenten omdat

die 'onprettiger overkomt dan de rest' en omdat daarop de jongeren op een bankje zitten en dus 'echt het hangen' laat zien. Ook wordt vaak een reden gegeven die niet direct uit de foto af te leiden valt. Zo wordt bijvoorbeeld gezegd: 'op de andere foto's hebben ze onderling afgesproken', 'de anderen zijn gewoon een bijeenkomst', 'deze hangen uit verveling, de rest is meer een gezellig samenzijn'. Opvallend is dat geen enkele respondent de huidskleur van de jongens expliciet noemt, hoewel een enkele respondent zich juist wil distantiëren van de (stereotype) beelden die leven in de maatschappij:

"Sowieso heb ik het idee dat het bij allochtonen veel eerder samscholen wordt genoemd dan bij mensen zoals jullie [...]. Mensen zien jullie als minder bedreigend. Deze foto [foto 3] vind ik echt niks kwaads hebben. Dit zijn gewoon jongens die lekker met elkaar zitten te kletsen. Voor hetzelfde geld zitten ze gewoon drugs te dealen daar. Maar dat weet je natuurlijk niet." (makelaar, vrouw, 28)

Daarna werd foto 4 aangewezen als foto die het beste hangjongeren liet zien. De respondenten gaven als reden dat het in het donker is bij een park; 'daar heb je niets te zoeken'. Ook de scooters werden veelvuldig genoemd, ook vanwege de geluidsoverlast. "Omdat ze met scootertjes zijn, dat vind ik altijd asootjes. Als ik aan hangjongeren denk, denk ik ook aan van die asootjes op van die scootertjes en starten en het lawaai." Anderen kozen deze foto juist expliciet niet omdat ze deze situatie (foto 5) 'ontspannen' vonden, als 'gewoon een bijeenkomst' en als 'gewoon een groepje dat 's avonds bij elkaar zit. Dat komt niet bedreigend over'. Een aantal geïnterviewden noemden impliciet dan wel expliciet etniciteit of huidskleur. Zo was een reactie:

"Dit [foto 4] zijn van die Friese plattelandstaferelen. Dat zie je echt altijd op het platteland van die jongeren die op scooters gezellig even bijpraten [...]." (makelaar, vrouw, 28)

Een andere geïnterviewde koos foto 4 vanwege de scooters, maar benadrukte tijdens het interview een aantal keer dat het in het multicultureel geworden Almere gaat om donkergekleurde jongens die 'altijd op scootertjes zitten' en die een meer intimiderende uitstraling hebben, bijvoorbeeld door te fluiten en te sissen als meisjes langslopen die dat dan toch wel ongemakkelijk vinden:

"Vaak doen ze helemaal niets, maar toch zijn daar heel veel mensen gewoon bang voor. Terwijl je dat in principe helemaal niet zou willen zijn. En dat ben ik ook niet hoor, ik loop er gewoon doorheen." (kapper, man, 44)

Ook andere geïnterviewden wijzen op angst, onveiligheidsgevoelens en vermijdingsgedrag van anderen (bijvoorbeeld een dochter) en van henzelf. Zo beargumenteerde een respondent de keuze voor de foto door hardop na te denken over voor wie zij 'liever even over zou steken'.

Woorden en beelden

Mensen letten op de locatie waar de graffiti op is aangebracht, en of het voor iedereen zichtbaar is. Niet elke vorm van bekladding of graffiti wordt als overlast ervaren. De vorm, het kleurgebruik en de plaats waar de graffiti op aangebracht is, zijn belangrijke factoren die maken dat mensen de ene vorm van graffiti wel als overlast ervaren, en de andere niet. In dit kleinschalige onderzoek leek daar redelijke consensus over te bestaan. Over de andere vormen van overlast die we onderzochten met

verschillende series foto's bestond minder consensus. Er is bijvoorbeeld veel meer variatie in de foto's waarvan mensen vinden dat deze het beste 'samscholen en rondhangen van jongeren op straat' laten zien. Onderzoek naar omgevingskenmerken en incivilities als hangjongeren, graffiti en angst voor criminaliteit, gebeurt vooral door middel van vragenlijsten. In die vragenlijsten wordt gewerkt met enkel woorden. De verschillende incivilities worden meestal niet verder verfijnd. In dergelijk vragenlijstonderzoek reageren mensen dus op woorden, maar we weten nauwelijks welke beelden deze woorden oproepen, en of over deze beelden consensus bestaat. Het kan dus heel goed zijn dat wat een vraag bij de ene persoon meet, iets anders meet bij een ander. Dit betekent dat de validiteit van zo'n vraag in het geding is, en daarmee het beleid dat op de bevindingen is gebaseerd. Studies waarin bijvoorbeeld gebruik gemaakt wordt van visuele stimuli geven hier meer duidelijkheid over. Immers, de ene graffiti is zeker de andere niet, en de ene groep hangjongeren wordt anders ervaren dan de andere. Ook de ene incivility is de andere niet. Foto's van hangjongeren roepen reacties op die verwijzen naar angst, onveiligheidsgevoelens en vermijdingsgedrag. We zijn niet bang voor graffiti, hoogstens voor de makers ervan.

Dr. Gabry Vanderveen is verbonden aan het Instituut voor Strafrecht & Criminologie van de Universiteit Leiden en als associate lector Public Reassurance aan de Hogeschool INHolland. Zij doet onderzoek naar visuele data en methoden in de criminologie. Reacties zijn welkom op g.n.g.vanderveen@law.leidenuniv.nl

Literatuurselectie

- Brian, R. (2008). Multilevel impacts of perceived incivilities and perceptions of crime risk on fear of crime – Isolating endogenous impacts. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 45, nr. 1, pp. 39-64.
- Ferrell, J. (1995). Urban graffiti - Crime, control and resistance. *Youth & Society* 27, nr. 1, pp. 73-92.
- Gomez, M.A. (1993). The writing on our walls: finding solutions through distinguishing graffiti art from graffiti vandalism. *University of Michigan Journal of Law Reform* 26, nr. 3, pp. 633-708.
- Halsey, M. & A. Young (2006). 'Our desires are ungovernable' - Writing graffiti in urban space. *Theoretical Criminology* 10, nr. 3, pp. 275-306.
- Keizer, K., Lindenberg, S., & Steg, L. (2008). The Spreading of Disorder. *Science*, 322 (5908), 1681-1685.
- Lachmann, R. (1988). Graffiti as career and ideology. *American Journal of Sociology* 94, nr. 2, pp. 229-250.
- Robinson, J. B., Lawton, B. A., Taylor, R. B., & Perkins, D. D. (2003). Multilevel Longitudinal Impacts of Incivilities: Fear of Crime, Expected Safety, and Block Satisfaction. *Journal of Quantitative Criminology* 19, nr. 3, pp. 237-274.
- Vanderveen, G. (2008). Laat het zien! Het gebruik van foto's in interviews. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50, nr. 4, pp. 384-393.
- Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken windows. *The Atlantic Monthly* (februari), 46-52.

Angst in de stedelijke nacht

AUTEUR Irina van Aalst, Tim Schwanen & Frank de Beer

FOTOGRAFIE Frank de Beer

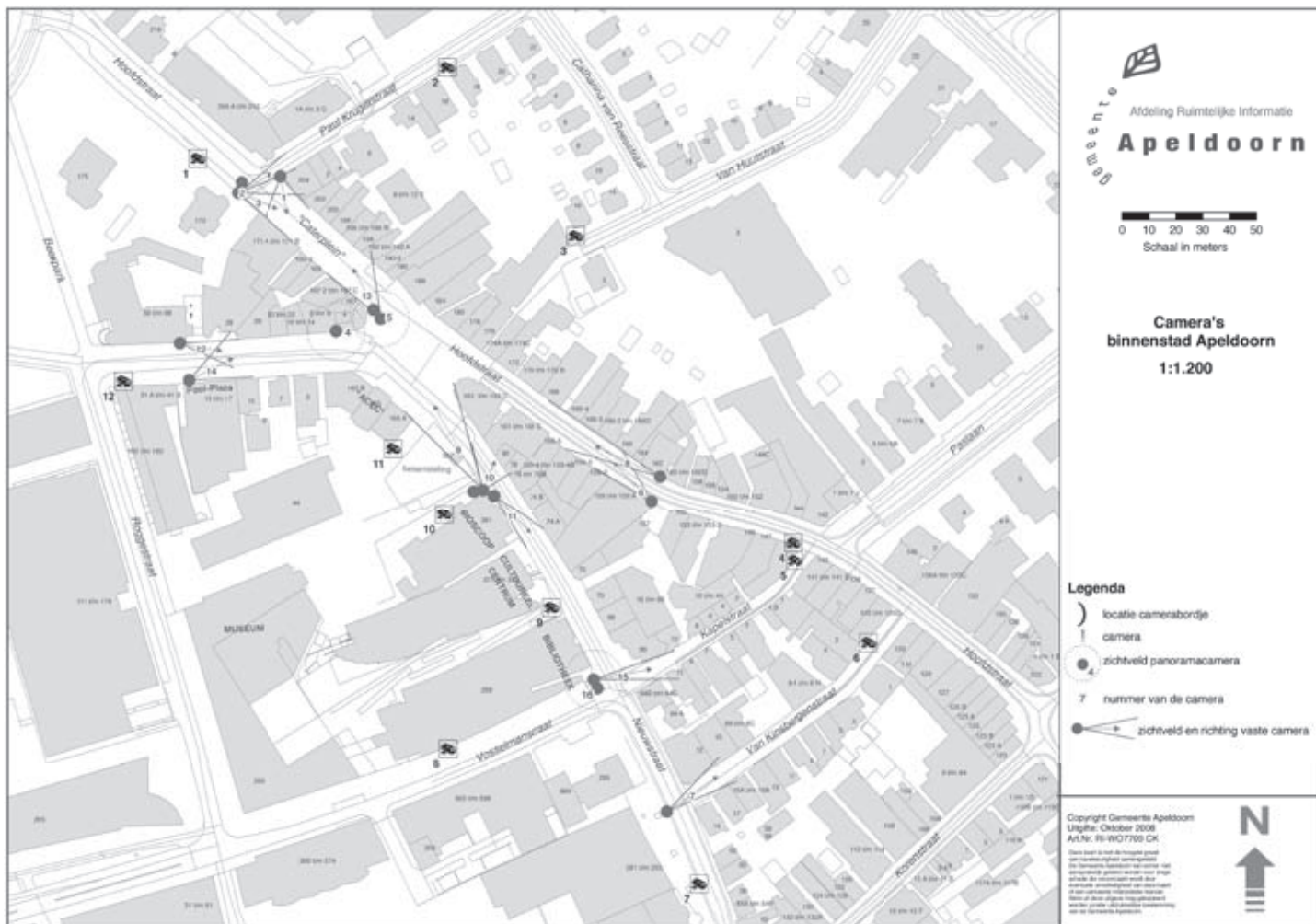
In de schaduw van de nacht gebeuren dingen die het daglicht niet kunnen verdragen. Onveiligheid in de avonduren lijkt een toenemend probleem voor Nederlandse binnensteden. Maar wat maakt mensen bang? Is het de specifieke plek, de aanwezigheid van anderen of is het de duisternis?

Een bruisend nachtleven is belangrijk in de huidige concurrentiestrijd tussen steden. Hoewel stad en consumptie van oudsher met elkaar zijn verbonden, wordt er steeds meer belang gehecht aan een gevarieerd aanbod van theaters, restaurants, cafés en clubs. Dat is niet alleen goed voor de stedelijke economie, maar ook voor het imago van de stad. Veel bezoekers associëren de nachtelijke uren met avontuur, romantiek en feest. Anderen daarentegen, vrezen de confrontatie met dronken jongeren of zijn bang het slachtoffer te worden van geweld. Vaak wordt de dreiging van de stedelijke nacht gezocht in de bebouwde omgeving: de donkere stegen en tunneltjes, verlaten plekken en parken. Stedelijke beleidsmakers hanteren dan ook vaak een 'designing out of fear' strategie. Door ingrepen in de fysieke inrichting pogen ze overlast en criminaliteit te reduceren en gevoelens van veiligheid onder bezoekers te vergroten. Daarnaast plaatsen ze meer verlichting en camera's en hanteren ze een 'zero-tolerance' beleid bij overlast. Het is vooralsnog onduidelijk in hoeverre deze maatregelen effectief zijn en of mensen hun uitgaansgedrag laten beïnvloeden door gevoelens van (on)veiligheid. Waar, wanneer en waarom passen bezoekers hun gedrag aan? En maakt het daarbij uit wie je bent?

Dit artikel gaat over de mate waarin jongeren zich onveilig voelen in de openbare ruimte rondom uitgaansgelegenheden op het Caterplein in Apeldoorn en daarom hun gedrag aanpassen. Het is gebaseerd op twaalf diepte-interviews met studenten – zes mannen en zes vrouwen, allen blank, heteroseksueel en 18-25 jaar – die regelmatig het Caterplein bezoeken. Hoewel ze niet representatief zijn voor het totale uitgaanspubliek, geven de interviews een genuanceerd en gedetailleerd

inzicht in de aard, oorzaken en consequenties van onveiligheidsgevoelens tijdens het uitgaan.

Locatie camera's Caterplein (Gemeente Apeldoorn, 2008)

Maakbaarheid van veiligheid

In Apeldoorn is het uitgaansgebied rondom het Caterplein in 25 jaar tijd uitgegroeid tot een horecagebied met regionale aantrekkingskracht. Na een aantal incidenten, die in 1997 de landelijke pers haalden, werd een actieplan opgesteld om de veiligheid te vergroten, de overlast te verminderen en het onderhoud van de openbare ruimte te verbeteren. Gemeente, politie, horeca-ondernemers en de wijkraad Centrum – verenigd in het Overleg Uitgaanscentrum Apeldoorn (OAU) – kwamen gezamenlijk met concrete maatregelen. Op basis van de 'Crime Prevention Through Environmental Design' (CPTED) principes, in Nederland bekend als 'Veilig Ontwerp en Beheer', kwam er meer toezicht. De politie-inzet werd op uitgaansavonden verdubbeld en de samenstelling veranderde. Politie te paard en hondenbrigades vormen inmiddels een gewoon beeld en worden door de meeste respondenten geaccepteerd als 'noodzakelijk kwaad' en een 'vanzelfsprekend onderdeel van een uitgaansavond'. Sommigen zijn negatiever en voelen een vorm van onbehagen. Meer blauw op straat zou ten koste gaan van de sfeer op het plein. De wijze waarop de politie zich presenteert, vormt hierbij een belangrijk aspect. De aanwezigheid van paarden en honden maakt dat ze zich afvragen of er gevaar dreigt. Agenten op een mountainbike worden daarentegen zeer gewaardeerd: ze zijn mobieler en stralen meer ontspanning uit. Daarnaast is het uitgaansgebied voorzien van panoramacamera's. Het volledig in beeld krijgen van de openbare ruimte zou de pakkans ver-

groten en de bezoekers het gevoel geven dat er iemand is die de situatie in de gaten houdt. Alhoewel de meeste respondenten de camera's positief beoordelen, hebben sommige vrouwen hun bedenkingen over de effectiviteit. Zo zegt Fleur: "Ik hecht meer waarde aan de politie. Ik heb niets aan een camera die daar hangt wanneer mij wat gebeurt. Misschien dat dan de dader wel achteraf gepakt kan worden, maar het kwaad is voor mij dan al geschied." Ook de openbare ruimte is aangepakt: er zijn 'uriliften' - urinoirs die op gewenste tijden uit de grond 'gelifft' kunnen worden – geplaatst en het plein is voorzien van calamiteitenverlichting. Dit zijn schijnwerpers die bij een incident ingeschakeld kunnen worden zodat hulpverleners een duidelijk beeld van de situatie krijgen en bezoekers sneller kalmeren. Verder is een aantal horecaspecifieke maatregelen getroffen, waaronder aanpassingen in de sluitingstijden van cafés. Zo hoopt de gemeente Apeldoorn de alcoholconsumptie te beïnvloeden en het aantal alcoholgerelateerde incidenten te reduceren. Daarnaast staat de aanpak van notoire overlastveroorzakers hoog op de agenda. Een deel van deze maatregelen voor het Caterplein is neergelegd in de Kwaliteitsmeter Veilig Uitgaan (KVU), een in 2005 door horecaondernemers, politie, gemeente en de wijkraad Centrum ondertekend convenant.

Angst voor 'anderen'

De respondenten vinden het totale design van het Caterplein belangrijk, maar een grotere rol is weggelegd voor de sociale aspecten van de

stedelijke nacht. De aanwezigheid van mensen met 'afwijkend' gedrag, zoals wildplassers, luidruchtige groepen jongeren en drugsverslaafden, roept gevoelens op van kwetsbaarheid en onveiligheid. Deze 'anderen' kunnen je iets aandoen en alleen ben je een gemakkelijker mikpunt van agressie in een openbare ruimte vol met anderen. Dergelijke gevoelens worden intenser naarmate de avond vordert. Ze pieken tussen 03:00 en 04:00 uur, wanneer de meeste mensen naar huis gaan. Zo zegt Wendy: "Nou ja er zijn dan wel heel veel mensen die heel veel gedronken hebben en die dan vervelend worden." Chris wijst op de toename van groepen (jonge) jongens. "De sfeer draait dan gewoon om. (...) het zijn vooral de jonge gastjes die dingen aan het uitproberen zijn en die haantjesgedrag vertonen en die voor dat sfeertje zorgen, dus als je die weet te weren, dan ben je al een heel eind."

Mannen lijken vooral op hun hoede voor onbekende groepen jongens waarvan ze het gedrag slecht kunnen inschatten. De onvoorspelbaarheid geeft hen het gevoel de situatie minder onder controle te hebben, resulterend in angst voor (onverwachte) confrontaties. Het gaat om "het groepsgevoel tegenover mij als individu. Dat wanneer er iets gebeurt ik er waarschijnlijk niet ongeschonden uit zou komen. Sommige groepen zijn dreigender dan andere groepen. Je hebt gewoon bepaalde types mensen. Ik wil nu niet teveel vooroordelen geven, maar jongeren van het VMBO [voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs] zijn daar wat anders in, wat meer impulsief dan anderen", aldus Guido (zelf hoog opgeleid). Negatieve stereotypering van specifieke groepen in de media en vriendenkring is een belangrijke factor in deze gevoelens. Vooral jongeren met een andere culturele achtergrond worden als bedreigend ervaren. Zo zegt Chris: "En dat is dus ook het probleem met die groep [Marokkanen en Molukkers], je weet niet hoe ze reageren. Dat zorgt er voor dat je redelijk machteloos bent op het moment dat er wat gebeurt. Wanneer die los gaan dan gaan ze ook compleet door het lint. Tenminste dat is het beeld dat ik er van heb." Ook Jesper voelt zich wat minder op zijn gemak bij een groep 'buitenlanders': "dan was ik waarschijnlijk zonder op of om te kijken rechtdoor gelopen. Vaak gebeurt er toch niks, maar je voelt je toch wat ongemakkelijk als zo'n groep daar staat te hangen. Er hoeft er maar eentje kwade zin te hebben en je hebt de hele groep om je heen staan."

Mannen lijken liever in een rustiger omgeving te vertoeven, met een goed overzicht over de ruimte waardoor ze minder snel in onverwachte situaties kunnen belanden. De vrouwelijke respondenten hebben een andere angst. Zij voelen zich vaak kwetsbaar ten opzichte van mannen en zijn bang voor (fysiek en verbaal) seksueel getint geweld. In tegenstelling tot de mannelijke respondenten vrezen zij groepen jongens minder dan individuen. Zo zegt Fleur: "juist een groep komt minder bedreigend over, omdat ik weet dat het wel bij roepen blijft enzo. Dat is toch anders dan wanneer een individu je achterna loopt of je op staat te wachten." Sanne denkt dat het "bij een grote groep meer een weddenschap is, meer stoer schreeuwen en wie de meeste meiden gek kan maken weet je wel." De vrouwelijke geïnterviewden ervaren de

aanwezigheid van veel andere mensen positiever dan de mannelijke respondenten: het geeft de indruk van sociale controle en het idee dat anderen een helpende hand kunnen bieden, mocht er iets gebeuren.

Gedragstrategieën van jongeren

Er zijn verschillende manieren waarop mensen gevoelens van angst in de stedelijke nacht kunnen reduceren. Een aantal daarvan kan als 'bescherming' worden betiteld. Zo kan iemand gebruik maken van een wapen in de breedste zin van het woord. Het gaat dan niet alleen om vuur- of steekwapens maar om alle voorwerpen die bewust en effectief ter verdediging kunnen worden gebruikt: fietssleutels, hangsloten, etcetera. Geen van onze respondenten blijkt 'wapens' te dragen wanneer zij uitgaan, maar dat wil niet zeggen dat men het bezit ervan volledig afkeurt. Er lijkt een bewuste afweging te worden gemaakt tussen enerzijds de wet overtreden en bijvoorbeeld pepperspray meenemen en anderzijds de wet respecteren met een sterker gevoel van onveiligheid als gevolg. Niet alleen de regelgeving, ook de opgedane ervaring speelt in deze een belangrijke rol. Guido, bijvoorbeeld, bereidt zich niet voor op wat er kan gebeuren: "omdat ik zelf nooit echt met dat soort zaken in aanraking ben gekomen. Ik ga meer met het idee van een gezellige avond naar het plein, dan dat ik het idee heb in elkaar geslagen te gaan worden."

Een andere beschermingsstrategie is het bewust in groepsverband naar de stad gaan. Dit heeft als voordeel dat plekken die anders angst oproepen, niet hoeven te worden vermeden. Deze strategie is vooral populair onder vrouwen. "Gewoon omdat het donker is en allemaal van die dronken lui die dingen aan het schreeuwen zijn. Ik probeer dan ook altijd samen met iemand naar huis te fietsen. Het is niet dat ik echt bang ben in m'n eentje, maar toch fiets ik altijd hard door mocht ik toch alleen zijn", aldus Lianne. Wanneer dit niet mogelijk is, dan kiezen veel vrouwen óf voor de auto - en dus het vermijden van specifieke situaties - óf voor hard doorfietsen. Vaak wordt bij de laatste optie de mobiele telefoon in de aanslag gehouden als extra beschermende maatregel. Zo zegt Petra "altijd als ik alleen fiets heb ik wel gewoon een mobiel bij de hand. Als er wat is dan kan ik meteen 112 bellen."

Een andere categorie strategieën is gericht op het vermijden van specifieke locaties, bepaalde personen, bijzondere tijdstippen of een combinatie ervan. Waar het beleid zich vooral richt op het Caterplein zelf, ervaren de meeste respondenten de straten en stegen eromheen juist als beangstigend. Vermijdingsstrategieën worden ook vaak ingegeven door de 'sociale constructie' van de nacht - de manier waarop deze wordt beschreven in de media en de verhalen (en waarschuwingen) van vrienden en familie van jongeren. De volgende reacties op de vraag welke situaties worden vermeden, illustreren beide punten. "Donkere steegjes, maar ik denk dat iedereen dat doet. Je hoort daar wel vaker gekke verhalen over, dat er dingen gebeuren en zo en in zo'n donker steegje ziet toch niemand anders wat er gebeurt, dus dan fiets of loop ik liever even om", aldus Harry. Michiel zegt: "Ja, misschien als er een grote groep allochtonen had gestaan dat ik zou denken; ik maak een ommetje."

Dat vermijdingsstrategieën een duidelijke temporele dimensie hebben, blijkt uit het feit dat de meeste mannelijke en vrouwelijke respondenten niet tot sluitingstijd rond het Caterplein blijven hangen. De redenen

Er zijn duidelijke grenzen aan de maakbaarheid van de stedelijke nacht.

hiervoor lopen uiteen. "De sfeer is goed tot een uurtje of twee. Ja, je houdt het niet echt bij want je zit in de kroeg dus op het moment dat je naar huis gaat, loop je naar je fiets en dat is het. Maar op het moment dat je gaat kan je wel beter om 02:00 dan om 04:00 gaan. Ik ga niet bewust eerder weg hoor. Op het moment dat ik zou kunnen kiezen tussen 03:30 en 04:00, dan zou ik wel bewust eerder gaan, omdat je dan de massa voor bent", aldus Chris. "Nou ja ik ben daar niet zo heel consequent in, maar ik heb soms wel het idee van ik ga nu naar huis, want ik vind het een beetje grimmig worden. Ja, dat gevoel heb ik wel eens", zegt Michiel.

Dreiging ligt in de bebouwde omgeving: donkere stegen, verlaten plekken en parken.

Hoewel ze gebaseerd zijn op een klein aantal interviews, zijn onze uitkomsten wel degelijk beleidsrelevant. Wij pleiten voor een herbezinning op het fysiek determinisme van 'veilig ontwerp en beheer', beheersing door technologie (cameratoezicht) en het repressief handelen van de overheid. Ten eerste zijn er duidelijke grenzen aan de maakbaarheid van de stedelijke nacht. Immers, een uitgaansgebied is geen statisch decor maar een assemblage of dynamisch netwerk waarin mensen en fysieke elementen nauw zijn verweven en samen een atmosfeer creëren die voortdurend verandert. Ten tweede is het beleid momenteel selectief in ruimtelijk opzicht. Niet alleen het uitgaansgebied zelf, maar ook de straten en stegen eromheen hebben effect op de (on)veiligheidservaring en beleving van het uitgaansgebied zelf. Ten derde zou de overheid - gezien de rol van stereotypische vooroordelen over 'anderen' - een proces van bewustwording ten aanzien van de effecten van stigmatisering onder media, institutionele actoren én bezoekers op gang moeten brengen. Ten vierde bestaat dé uitgaansbezoeker niet. Er moet rekening worden gehouden met verschillen in sociale identiteiten en persoonlijke geschiedenissen. Daarbij hoort ook dat beleid moet erkennen dat mensen de aanwezigheid van anderen soms als plezierig ervaren, bijvoorbeeld omdat er zo sociale controle ontstaat, en soms als bedreigend, omdat anderen ook agressief kunnen worden in de openbare ruimte. Dit geldt eveneens voor fysieke elementen. De één voelt zich onveilig in een slecht verlichte straat waar potentiële daders ongestoord hun gang kunnen gaan, terwijl de ander zich juist onveilig voelt in een goed verlichte omgeving omdat hij/zij daar zelf zichtbaarder - en dus een helderder doelwit - is.

Om bovengenoemde punten in concrete maatregelen om te zetten lijkt een meer participatieve vorm van beleid maken zinvol: niet 'voor' maar 'met' bezoekers als sociaal heterogene belanghebbenden. Op deze manier vermoeden wij dat het subtiele samenspel van fysieke elementen en aanwezige personen, het spanningsveld tussen 'anderen' - het uitgaanspubliek maar ook ordehandhavers - en de eigen identiteit, én de diversiteit van bezoekers die uitgaansgebieden kenmerken beter tot haar recht komt.

Irina van Aalst (i.vanaalst@geo.uu.nl) is als stadsgeograaf verbonden aan het Urban and Regional Research Centre, Universiteit Utrecht. Tim Schwanen is als onderzoeker werkzaam bij de School of Geography and the Environment, University of Oxford en het Urban and Regional Research Centre, Universiteit Utrecht. Frank de Beer is afgestudeerd stadsgeograaf en werkzaam bij BMC.

Literatuurselectie

- Boomkens, R. (2008) De continuïteit van de plek; Van de maakbare naar de mondiale stad. *Open* 15, pp. 6-17.
- Brownlow, A. (2005) A geography of men's fear. *Geoforum* 36, pp. 581-592.
- Chatterton, P. & R. Hollands (2003) Producing Nightlife in the New Urban Entertainment Economy: Corporatization, Branding and Market Segmentation. *International Journal of Urban and Regional Research* 27, nr. 2, pp. 361-385.
- Day, K., C. Stump & D. Carreon (2003) Confrontation and loss of control: Masculinity and men's fear in public space. *Journal of Environmental Psychology* 23, pp. 311-322.
- Gemeente Apeldoorn (2008) Camera's binnenstad Apeldoorn (kaart). Afdeling Ruimtelijke Informatie, Apeldoorn.
- Koskela, H. & R. Pain (2000) Revisiting fear and place: women's fear of attack and the built environment. *Geoforum* 31, pp. 269-280.
- Koskela, H. (2002) Video Surveillance, Gender and the Safety of Public Urban Space: "Peeping Tom" Goes Hi-Tech? *Urban Geography* 23, nr. 3, pp. 257-278.
- Pain, R. (2000) Place, social relations and the fear of crime: a review. *Progress in Human Geography* 24, nr. 3, pp. 365-387.
- Vries, de C. (1998) Politie pikt niets meer op het Karateplein. *De Volkskrant*, 27 februari 1998.
- Schuilenburg, M. (2008) Het ontregelend doorzicht van assemblages; Een andere blik op het veiligheidsvraagstuk. *Open* 15, pp. 18-35.

Kwetsbare vrouwen en beschermende mannen

AUTEUR Linda Sandberg

FOTOGRAFIE Barbara Nilsson

Tussen 1998 en 2006 werden in een stadje in het noorden van Zweden acht vrouwen verkracht. Deze verkrachtingen tastten de bewegingsvrijheid van alle inwoners aan. Vrouwen probeerden niet in onveilige situaties te belanden, terwijl mannen probeerden om niet als verkrachter gezien te worden.

In het geografisch onderzoek naar onveiligheidsgevoelens is er meer aandacht voor de angst van vrouwen dan voor de angst van mannen. Geografen nemen aan dat vrouwen banger zijn dan mannen. Bovendien nemen ze aan dat vrouwen sneller 'gevaarlijke' plaatsen vermijden. Zo'n discours leeft ook sterk buiten de universiteit. Terwijl vrouwen en oudere mensen dikwijls gezien worden als bange wezels, worden mannen, en zeker degenen van allochtone afkomst, afgeschilderd als misdadigers. Bovendien worden onverschrokken vrouwen die overal naar toe gaan al snel roekeloos genoemd. Ik wil dit discours rond gender, angst en misdaad graag vanuit een ander perspectief bekijken. In mijn onderzoek naar verkrachtingszaken in een Zweeds stadje focus ik niet alleen op de schrik en het lef van vrouwen in onveilige situaties, maar ook op de behulpzaamheid, de moed en de angst van mannen. Vrouwen zijn niet alleen kwetsbaar, maar ook zelfverzekerd en weerbaar. Mannen op hun beurt kunnen niet alleen misdadigers zijn, maar ook slachtoffers van misdaad.

Umeå is een stadje met 110 000 inwoners in het noorden van Zweden. Tot voor kort had dit de naam een rustige en veilige plaats te zijn. Per inwoner liggen de misdaadcijfers lager dan in Stockholm of Göteborg. Maar tussen 1998 en 2006 werden er acht vrouwen op straat aangerand. Deze aanrandingen doorbraken het veiligheidsgevoel in het stadje. De dader was telkens een onbekende man. Hij werd in de media beschreven als een 25-35 jarige man met een normale lichaamsbouw en met een 'gewoon' Zweeds uiterlijk. De slachtoffers waren steevast vrouwen die alleen naar huis gingen na een nachtje stappen in de binnenstad.

Omdat de eerste verkrachtingen allemaal in de wijk Haga plaatsvonden, noemden journalisten de serieverkrachter al snel de 'Hagaman'. Hierdoor werd de bedreiging verbonden met één specifieke plaats. Het beeld van Haga als een kalme, veilige plaats kreeg dan ook een flinke deuk. Pas in maart 2006, acht jaar na de eerste aanranding, kon de politie de Hagaman arresteren. Verschillende kranten berichtten hoe de hele stad aan het vieren ging; men juichte en dronk champagne.

Kwetsbare vrouwen

Ik wilde nagaan hoe de reeks aanrandingen van de Hagaman het ruimtegebruik van de inwoners van de stad heeft beïnvloed en het discours rond veiligheid en onveiligheid dat daarmee gepaard ging. In 2005 heb ik diepte-interviews afgenomen bij vrouwelijke en mannelijke twintigers die op dat moment in Umeå woonden.

Hieruit bleek in de eerste plaats dat de media zeer sterk inspeelden op de onveiligheidsgevoelens van de inwoners. Kranten brachten niet alleen verslag uit van de aanrandingen zelf. Ze publiceerden ook waarschuwingen en tips om minder kwetsbaar te zijn in de openbare ruimte. Op die manier dwongen ze de vrouwen van Umeå in een slachtofferrol. In krantenartikelen was er geen plaats om de geloofwaardigheid van de getuigen in twijfel te trekken of om vragen te stellen over het collectieve gedrag van vrouwen.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de vrouwen van Umeå steeds banger werden. De uitgebreide verslaggeving over de aanvallen van de serieverkrachter, met gedetailleerde persoonsbeschrijvingen van de Hagaman, hadden het veiligheidsgevoel van de meeste vrouwen sterk aangetast. De continue stroom van veiligheidstips en –waarschuwingen hadden ook een invloed op het doen en laten van de vrouwen. Door de overdreven aandacht voor de aanvallen van de Hagaman – acht aanrandingen in acht jaar tijd – was het aanvaarding vanzelfsprekend dat vrouwen zich kwetsbaar voelden. Zo vertelde een 22-jarige vrouw dat ze nooit meer alleen uit ging. Altijd moest er een man bij haar zijn. Dit soort uitspraken gaan echter in tegen de gedachte dat elke vrouw

Copyright Barbara Nilsson. Alle rechten voorbehouden.

in Zweden zich vrij moet kunnen bewegen in de openbare ruimte. De Zweedse overheid heeft jarenlang gewerkt om de ongelijkheid tussen man en vrouw zo veel mogelijk weg te werken. Vrouwen wilden zich niet onveilig noemen. Jarenlang was het gebruikelijk om in restaurants en clubs tot sluitingstijd te blijven hangen zonder mannelijk gezelschap. De angst om verkracht te worden komt in feite neer op een angst voor mannen. Deze angst kan dan ook worden gezien als een weerspiegeling van ongelijke machtsverhoudingen tussen de geslachten.

Eén van de vrouwen probeerde er als man uit te zien.

Een dubbel gevoel

Om deze reden hadden verschillende van de vrouwelijke respondenten een dubbel gevoel over hun onveiligheidsgevoelens. Aan de ene kant waren ze ervan overtuigd dat hun angst gerechtvaardigd was. Aan de andere kant vonden ze dat vrouwen de vrijheid moesten hebben om overal naar toe te gaan, wanneer ze maar wilden. Het dominante discours dat vrouwen dwong om 's nachts voorzichtig te zijn viel niet te rijmen met de retoriek van degenen die de gelijkheid tussen man en vrouw hoog in het vaandel droegen. Terwijl de media erop aandrongen dat vrouwen voorzichtig moesten zijn, spoorden anderen de vrouwen van Umeå aan om hun bewegingsvrijheid niet al te sterk te laten beknotten. Vele vrouwelijke respondenten worstelden met die tweespalt. Ze probeerden om een evenwicht te vinden tussen de waarschuwingen

van vrienden en familieleden en hun eigen verlangen om hun leven niet te laten beheersen door een zieke man.

Een 26-jarige vrouw verwoordde haar onzekerheid als volgt: "Ik denk dat vele vrouwen zoals ik tegenstrijdige gevoelens hebben. Ik heb er met een paar vriendinnen over gepraat. Je wil niet bang zijn en je wil niet onzeker zijn en je wil het niet toegeven. Niet aan jezelf, maar zeker niet aan anderen. Je wil niemand je leven laten controleren. Maar, uiteindelijk doe je het toch. En dan neem je beslissingen die eigenlijk niet te verantwoorden zijn."

De meeste jonge vrouwen zeiden echter dat hun leven niet al te sterk beheerst werd door onveiligheidsgevoelens. Ze vonden ook dat angst geen al te grote impact had op hun doen en laten. Zo vertelde een 21-jarige vrouw me dat ze altijd kon doen wat ze wilde doen, maar dat ze kleine dingen deed om geen risico te lopen. Veel vrouwen vonden het bijvoorbeeld normaal om 'gevaarlijke plaatsen' op 'gevaarlijke tijdstippen' te vermijden. Dit betekende dat angst geen grote gevolgen had voor hun mobiliteit. Wel betekende het dat ze meer moesten plannen om te doen wat ze wilden doen. Zo spraken ze met vrienden af om samen naar huis te lopen, of om een taxi te delen. Ook probeerden ze om gevaarlijke routes op weg naar huis te vermijden. Iedereen had zo zijn eigen trucjes. Eén van de vrouwen vertelde dat ze probeerde om er meer als een man uit te zien. Sommigen zeiden dat hun handtas altijd haarlak of pepperspray bevatte, terwijl anderen steeds een vork op zak hadden. Anderen deden alsof ze met iemand aan het bellen waren als ze alleen naar huis gingen. Voor de vrouwen waren dat soort van strategieën zo normaal geworden dat ze er niet echt meer bij stil

stonden. Toch vonden ze het ook belangrijk dat angst hun leven niet fundamenteel zou veranderen. Mocht dat toch gebeuren, dan zouden ze kwaad zijn op zichzelf.

Beschermende mannen

Omdat het veel minder aanvaard is voor mannen dan voor vrouwen om bang te zijn, zeiden de mannen die ik geïnterviewd heb dikwijls dat ze geen schrik hadden. Geen enkele mannelijke respondent begon uit zichzelf over zijn onveiligheidsgevoelens te praten. Ze zeiden dat ze niet bang waren en dat ze zich doorgaans veilig voelden. Over de angst van anderen hadden ze het wel. Meestal ging het dan over vrouwen. Ze zeiden dat ze ongerust waren over de veiligheid van vriendin, lief, vrouw of kinderen. De angst van de mannen was dus een altruïstische angst. Ze waren meer bezorgd over vrouwen en kinderen die ze kenden dan over zichzelf.

Daarnaast voelden ze zich er ook ongemakkelijk bij dat ze wel eens gezien zouden kunnen worden als verkrachter. De politie was namelijk op zoek naar een man met een 'normaal Zweeds uiterlijk'. De Hagaman was geen allochtoon, maar een autochtoon. Voor één keer waren de rollen dan ook omgedraaid. Autochtone mannen, die normaal niet gevreesd werden, waren nu het mikpunt van verdachtmakingen. En allochtone mannen, die normaal verdacht werden, konden nu niet beschuldigd worden. De autochtone mannelijke respondenten vonden het dan ook ontzettend belangrijk om zich te distantiëren van de dader. Over verschillende mannen werd gezegd dat hun uiterlijk sterke overeenkomsten vertoonde met de beschrijving van de Hagaman. De mannen vonden het verschrikkelijk dat ze verward werden met de dader en deden er alles aan om zich van hem te onderscheiden.

Opmerkelijk was ook dat alle mannelijke respondenten zich ervan bewust waren dat vrouwen op straat bang van hen waren. Uiteindelijk kon praktisch elke man die alleen op pad was gebrandmerkt worden als de Hagaman. Omdat ze zich daar niet comfortabel bij voelden, pasten mijn mannelijke respondenten hun gedrag aan. Ze wilden dat iedereen wist dat ze geen slechte bedoelingen hadden. Een 23-jarige man die ik interviewde zei bijvoorbeeld: "Ik loop niet graag achter een vrouw aan. Dan ga ik liever wat sneller om haar voorbij te gaan. Ik loop niet graag achter haar rug. Misschien neem ik een andere weg of steek ik de straat over. Dat is een manier om te laten zien dat ik mijn best doe. Terzelfder tijd toon ik met mijn lichaamstaal dat ik geen slechte bedoelingen heb."

Angst voor de Hagaman

Uit deze discussie zou duidelijk moeten zijn dat de angst voor de Hagaman een impact had op zowel de vrouwen als de mannen in Umeå, zij het op een verschillende manier. Terwijl vrouwen bang waren om verkracht te worden, waren mannen bang om als verkrachter gezien te worden. Vrouwen pasten hun levensstijl en hun ruimtegebruik ook veel meer aan. Door de vele waarschuwingen om niet alleen het huis uit te gaan, werden ze zich er van bewust dat ze verondersteld werden om bang te zijn. De angst voor de Hagaman opende hierdoor de discussie over de veronderstelde kwetsbaarheid van vrouwen en hun vermeende behoefte aan bescherming. Het doen en laten van de mannen in mijn studie werd op een andere, minder zichtbare manier ingeperkt. Alle mannen in mijn studie waren er zich goed van bewust dat onbekende

vrouwen hen dikwijls verdacht vonden. Voor vele autochtone mannen was dat iets nieuws. De gangbare stereotypes associeerden criminaliteit namelijk met mannen van allochtone afkomst. Omdat de Hagaman een man was met een 'normaal' Zweeds uiterlijk, moesten autochtone mannen in Umeå plots hun best doen om niet als misdadiger gezien te worden. Daar kwam uiteraard heel wat bij kijken. Heel wat mannen waren bijvoorbeeld gefrustreerd omdat ze op elk moment van de dag gezien konden worden als een potentiële verkrachter. Voor de aanrandingen hadden weinigen onder er hen er bij stil gestaan dat vrouwen wel eens bang van hen konden zijn. Dat een autochtone Zweed Zweedse vrouwen aanrandde, riep dus vragen op over de sociale constructie van veiligheid en onveiligheid. Wie was er nu gevaarlijk en wie niet?

Het lijkt geen twijfel dat stereotypes over mannen en vrouwen, of over autochtonen en allochtonen, bepaalden wie vermoedelijk kwetsbaar of waarschijnlijk gevaarlijk was. Elke dag opnieuw speelden de kranten in op vastgeroeste opvattingen over gender en afkomst. Hierdoor werden vrouwen en mannen niet alleen opgezadeld met een verkeerd beeld van 'de typische misdadiger' en 'het typische slachtoffer van misdaad', maar ook met schijnbaar algemeen aanvaarde normen en waarden waaraan vrouwen en mannen in de openbare ruimte moesten voldoen. Belangrijk om in te zien is dat het klakkeloos aannemen van deze stereotypes en het opvolgen van deze normen en waarden, ook al is dat dan uit angst voor een aanranding, allen maar de bestaande stereotypes over gender en afkomst reproduceert, samen met de normen en waarden die daarmee samenhangen.

Linda Sandberg (Linda.Sandberg@geography.umu.se) is een doctoraatsstudente aan het departement voor Sociale en Economische Geografie van de Universiteit van Umeå in Zweden. In haar onderzoek focust ze op de geografie van emoties, en meer bepaald op de wisselwerking tussen ras, klasse, gender, plaats en onveiligheidsgevoelens. Vertaald door Nick Schuermans en Bruno Meeus.

Literatuurselectie

- Day, K. (2001) Constructing masculinity and women's fear in public space in Irvine, California, *Gender, Place and Culture* 8, nr. 2, pp.109-127.
- Day, K. (2006) Being feared: Masculinity and race in public space. *Environment and Planning A* 38, pp.569-586.
- Goodey, J. (1997) Boys don't cry: Masculinities, fear of crime and fearlessness. *British Journal of Criminology* 37, nr.3, pp.401-418.
- Koskela, H. (1997) Bold walk and breakings: Women's spatial confidence versus fear of violence. *Gender, Place and Culture* 4, pp.301-319.
- Mehta, A. & Bondi, L. (1999) Embodied discourse: On gender and fear of violence. *Gender, Place and Culture* 6, nr.1, pp.67-84.
- Pain, R. (2001) Gender, race, age and fear in the city. *Urban Studies* 38, nrs. 5-6, pp. 899-913.
- Pain, R. (2000) Place, social relations and the fear of crime: a review. *Progress in Human Geography* 24, nr. 2, pp. 365-387
- Stanko, E. (1991) *Everyday violence*. Londen: Pandora Press.
- Valentine, G. (1989) The geography of women's fear, *Area* 21, nr. 4, pp. 385-390.

Angst in Dar es Salaam

AUTEUR & FOTOGRAFIE Sarah Smiley

Hoewel de misdaadcijfers in Dar es Salaam vergelijkbaar zijn met die van andere Afrikaanse steden, beïnvloedt angst er in sterke mate de levens van de inwoners. Expats nemen meer veiligheidsmaatregelen dan de lokale bevolking.

Met een bevolking van ongeveer drie miljoen mensen is Dar es Salaam de grootste stad van Tanzania. Hoewel het niet de officiële hoofdstad is, is het toch de thuisbasis van overheidsministeries, ambassades, kantoren van internationale organisaties en ondernemingen. De bevolking bestaat grotendeels uit Afrikanen, maar ook uit in Tanzania geboren Aziaten en een niet onbelangrijke groep expats. Hoewel deze bevolkingsgroepen in dezelfde stad leven, hebben ze een eigen identiteit. Ze nemen ook verschillende maatregelen om de onveiligheid tegen te gaan.

Er bestaat een interessante relatie tussen het ontstaan van de stad en angst. In 1865 stichtte Sultan Majid van Zanzibar Dar es Salaam. Zijn beweegredenen hiervoor zijn niet helemaal duidelijk. Sommigen vermoeden dat hij zijn rijk om economische redenen wilde uitbreiden, anderen opperen dat hij op zoek was naar een veilige plek. Beide verklaringen zijn aanvaardbaar. Dar es Salaam speelde een belangrijke rol in de ivoorhandel in de regio. Daarnaast verwijst de naam van de stad ook naar een gevoel van veiligheid. 'Salaam' is het Arabische woord voor vrede en 'dar' betekent huis of thuis, de stad wordt daarom ook wel de 'veilige thuishaven' genoemd. Het is ironisch te noemen dat de stad inmiddels deel uitmaakt van een breder discours over angst en misdaad.

Afrikanen vinden dat de regering criminaliteit een lagere prioriteit moet geven.

Criminaliteit en onveiligheidsgevoelens

Iedereen ervaart wel eens angst, maar mensen zijn niet noodzakelijk bang voor dezelfde dingen. Een kind kan bijvoorbeeld bang zijn voor het donker, een student voor een slecht rapport en een werknemer voor het verlies van zijn baan. Angst is ook niet overal hetzelfde. In de natuur zijn mensen soms bang voor wilde dieren in een stad voor misdaad en geweld.

Belangrijk is dat stadsplanners in het verleden vooral de ambitie hadden om gestructureerde plaatsen te creëren. Die moesten het tegenbeeld vormen van de chaos in de natuur. Toch ervaren veel mensen steden nog steeds als luidruchtig, overbevolkt, vuil, chaotisch en overweldigend. Een stad als Dar es Salaam heeft ook vele elementen die mensen bang kunnen maken, zoals de milieuvervuiling en een grote en snel groeiende bevolking. Toch zijn de meeste inwoners van Dar Es Salaam vooral bang voor criminaliteit.

UN-Habitat, een dochterorganisatie van de VN, coördineerde daarom een project dat zich focust op misdaad en misdaadslachtoffers. Op het Afrikaanse continent doet de dochterorganisatie vergelijkend onderzoek in Dar es Salaam, Nairobi, Kaapstad, Durban, Johannesburg en Pretoria. Johannesburg en Nairobi hebben de reputatie gevaarlijke, door misdaad geteisterde steden te zijn. Deze reputatie wordt alleen niet volledig bevestigd door de statistieken. In werkelijkheid hebben de onderzochte steden namelijk dezelfde misdaadcijfers. Enkel wanneer specifieke vormen van misdaad er worden uitgelicht, worden de verschillen duidelijk. Het percentage gewelddadige criminaliteit is bijvoorbeeld het hoogst in Nairobi. In Dar es Salaam is inbraak zonder geweld de meest voorkomende vorm van misdaad.

In die zin is het niet verbazingwekkend dat het gevoel van onveiligheid lager ligt in Dar es Salaam: 61 procent van de bevolking voelt er zich 's nachts thuis onveilig, tegenover 75 procent van de ondervraagden in Nairobi. Terwijl slechts 31 procent van de inwoners van Dar es Salaam te kennen geeft zich 's nachts heel onveilig te voelen, is dat 65 procent in Johannesburg. In Dar es Salaam voelt ook maar zes procent van de ondervraagden zich overdag onveilig, in tegenstelling tot 54 procent in Nairobi.

Muren met schrikdraad en glasscherven

Reacties op angst en criminaliteit

Net zoals er verschillende vormen van angst zijn, bestaan er ook verschillende reacties op angst. Dit kan gaan om het nemen van extra veiligheidsmaatregelen, maar ook het vermijden van bepaalde plaatsen of zelfs een volledige terugtrekking uit het openbare leven zijn voorbeelden van dit soort reacties.

Op basis van data verzameld door UN-Habitat en eigen kwalitatief onderzoek bespreek ik hieronder de verschillende manieren waarop de Afrikaanse bevolking en expats met hun angsten omgaan. Ik zal aantonen dat, hoewel angst niet eigen is aan een ras, klasse of ethniciteit, de manier waarop met deze angst wordt omgegaan kan

variëren. Het is belangrijk om hierbij te vermelden dat kwalitatieve data enkel beschikbaar zijn voor de expats. De Afrikaanse bevolking en de in Tanzania geboren Aziatische bevolking waren terughoudend om details vrij te geven over de door hen genomen veiligheidsmaatregelen. Naast de angst dat deze informatie gebruikt zou kunnen worden om misdaden tegen hen te plegen, was er ook een zekere bezorgdheid dat hun socio-economisch status verkeerd zou worden weergegeven.

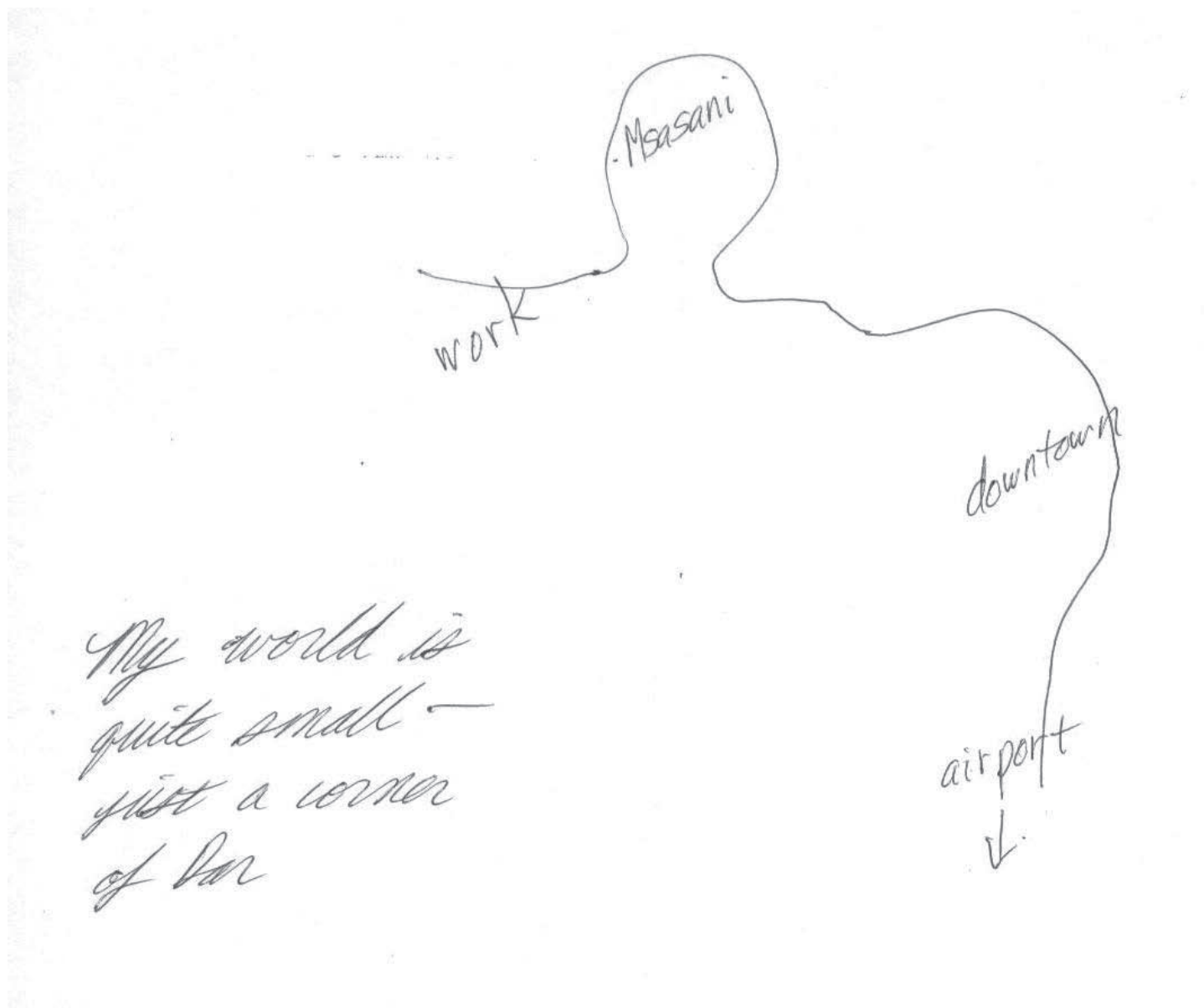
UN-Habitat ondervroeg Afrikaanse inwoners van Dar es Salaam. De onderzoekers stelden vast dat tachtig procent van de bevolking één of andere vorm van beschermende maatregel nam in en rond het huis. De meest voorkomende antwoorden waren het beschermen van de woning

tegen inbraak en de bouw van hoge muren om het huis af te schermen. Slechts zeven procent maakte gebruik van een veiligheidsagent, gedeeltelijk vanwege de hoge kosten. Het vermijden van bepaalde plaatsen en het aanpassen van het dagelijks activiteitenpatroon waren ook twee veel voorkomende maatregelen. UN-Habitat stelde vast dat 77 procent van de Afrikaanse bevolking de dagelijkse routine aanpast, bijvoorbeeld door geen gebruik meer te maken van het openbaar vervoer, niet langer te voet gaan winkelen of parken te vermijden. Sommigen ouders verboden hun kinderen ook op bepaalde plaatsen te spelen of om te voet naar school te gaan.

In mijn eigen onderzoek bij vijftig expats kwamen meer ingrijpende maatregelen naar boven. De vijftig expats die ik gesproken heb, maakten allemaal gebruik van een veiligheidsagent, de meerderheid zelfs dag en nacht. Uit angst voor de andere stadsdelen van Dar Es Salaam beperkten ze hun dagelijkse activiteiten ook grotendeels tot één bepaalde plaats in de stad: het Msasani schiereiland. Dat ligt enkele kilometers ten noorden van het stadscentrum en is altijd al de

meest Europese buurt van de stad geweest. De Britse regering richtte deze buurt namelijk in voor haar koloniale ambtenaren. Ook de angst stamt al uit de koloniale tijd. Vanaf 1944 voerde de Britse overheid een beleid waarbij 'ongewenste inheemsen' uit Dar es Salaam werden verbannen. De groep ongewenste personen bestond uit werklozen en iedereen die het jaar ervoor geen belasting betaald had, ongeacht de reden.

In Dar es Salaam vind je talloze toeristische hotels en recreatievoorzieningen zoals de Yacht Club. Je vindt er als expat alles dat je maar wilt kopen: van Amerikaans wasmiddel tot vers Italiaans schepijs in een café bij de oceaan. Het comfort van de lokale voorzieningen kwam ook naar voren in mijn interviews met expats. Een Australische vrouw beschreef me de veranderingen in Dar es Salaam. Vijf jaar geleden moest ze naar het centrum van de stad om vlees van goede kwaliteit te kopen, zei ze. De slager waar ze haar vlees kocht heeft daar nog steeds een winkel, maar levert nu ook aan de supermarkten op het schiereiland. Een andere vrouw kocht haar vis van een verkoper die langs de huizen ging.

Mentale kaart van een Amerikaanse expat

Ze beseftte maar al te goed dat ze geld kon besparen door producten op de vismarkt in het stadscentrum te kopen, maar op haar mentale kaart bestonden slechts drie locaties: haar huis en twee winkelcentra. Daarbuiten kende ze in Dar es Salaam niets: "Mijn leven situeert zich op het schiereiland", zei ze.

Binnen de gemeenschap van expats wordt de angst ook versterkt.

Angst en informatiebrochures

De perceptie van criminaliteit en angst kan de verschillende maatregelen verklaren. Er is namelijk een essentieel verschil tussen angst voor criminaliteit en de feitelijke misdaadcijfers. Er zijn meer mensen met angst dan dat er mensen zijn met een feitelijke ervaring met criminaliteit.

Binnen de gemeenschap van expats wordt de angst ook versterkt. Oudgedienden vertellen nieuwkomers sterke verhalen. Ambassades delen brochures uit met informatie over vervoer, cultuur, winkelen en criminaliteit. Zo ontvangen Amerikaanse expats het boekje 'Safe in Dar'. Daarin worden verschillende gevaren voor de persoonlijke veiligheid uiteengezet. Er wordt bijvoorbeeld gewaarschuwd voor woninginbraak en hoge misdaadcijfers. De Corona Society, een organisatie voor vrouwelijke expats, publiceerde 'A Newcomer's Guide to Dar es Salaam', hierin staat onder meer een bijdrage van een plaatselijk beveiligingsbedrijf. De gids adviseert expats wat ze moeten doen in het geval van een 'carjacking' of een beroving, twee soorten misdaden die vaak voorkomen in de stad. Maar in de publicaties wordt een hoger misdaadcijfer verondersteld dan daadwerkelijk het geval is. Op die manier wordt een klimaat van angst gecreëerd en in stand gehouden. In de publicaties worden twee gebieden in Dar es Salaam als bijzonder gevaarlijk bestempeld: het centrum van de stad en Toure Drive, de hoofdstraat op het schiereiland. Mijn respondenten vertelden echter dat ze het centrum niet volledig meden, maar ze beperkten hun activiteiten wel tot toeristenhotels met beveiligde parkeergelegenheid. Frappant is dat de straat Toure Drive door de meeste expats toch wordt beschouwd als een veilige plek. De Amerikaanse ambassadeur woont zelfs in de straat! Dezelfde expats die 's avonds niet in het centrum van de stad durven komen met hun auto, rijden 's nachts gewoon rond op het schiereiland. Gebieden waar veel expats wonen, worden automatisch als veiliger beschouwd dan andere gebieden in de stad, terwijl de misdaadcijfers er vaak net zo hoog zijn.

Tijdens mijn gesprek met de eerder genoemde Australische vrouw kwam deze tegenstrijdigheid sterk naar boven. Ze vertelde me dat ze het schiereiland zelden verliet, omdat alles wat ze nodig heeft vlakbij is. Ze was ook erg te spreken over de levendige sfeer van het stadscentrum. Ze keurde het vermijdingsgedrag van andere expats dan ook sterk af. Tegelijkertijd gaf ze toe ze het gebied, nadat iemand een mislukte poging had gedaan haar te beroven, nu zelf ook mijdt. Dit verhaal toont niet alleen aan dat er dikwijls een kloof is tussen de onveiligheid enerzijds en de angst anderzijds, maar ook dat een

inbraak, een aanval of een beroving, of zelfs een poging tot, een sterke invloed kan hebben op het gevoel van onveiligheid. Enerzijds kan slachtofferschap juist extreme angst en paniek tot gevolg hebben, anderzijds kan de mate van angst bij sommige slachtoffers ook juist verminderen omdat ze veronderstellen dat er daarna niet nog een keer zoiets vreselijks kan gebeuren.

In die zin is het belangrijk te benadrukken dat UN-Habitat een hoge graad van herhaald slachtofferschap vaststelde onder de Afrikaanse bevolking in Dar es Salaam.

Een andere verklaring voor de uiteenlopende reacties heeft te maken met het bredere economische en politiek klimaat in de regio. De Afrobarometer van dit jaar wees uit dat Afrikanen vinden dat de regering criminaliteit een lagere prioriteit moet geven dan watervoorziening, goed bestuur, gezondheidszorg of infrastructuur. Dus hoewel Afrikanen wel degelijk te maken hebben met criminaliteit en angst, vinden ze het vaak niet de belangrijkste kwestie in hun dagelijks leven. Voor expats is het dat vermoedelijk juist wel.

Blijkbaar is iedereen, ongeacht ras, etniciteit of klasse, wel eens bang. In Dar es Salaam zijn Afrikanen en expats daar geen uitzondering op. Ondanks het feit dat Dar es Salaam bekend stond als 'de veilige thuishaven', zijn de levens van de bewoners vaak doordrongen van de angst. Hierdoor nemen ze maatregelen om hun woningen en zichzelf te beveiligen en vermijden ze bepaalde gebieden. Hoewel de stad niet onveiliger is dan andere Afrikaanse steden, zorgt de perceptie van criminaliteit voor een angstklimaat dat fysieke en sociale gevolgen heeft voor alle inwoners van de stad.

Sarah Smiley (sarah.smiley@morgan.edu) is Assistant Professor aan de Morgan State University in de Verenigde Staten. Centraal in haar onderzoek staan het hedendaagse leven, de segregatie en de sociale uitsluiting in Dar es Salaam en andere Afrikaanse steden.

Literatuurselectie

- Brennan, J., A. Burton, & Y. Lawi (Eds.) (2007) Dar es Salaam: Histories from an Emerging African Metropolis. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota Publishers.
- Burton, A. (2005) African Underclass: Urbanisation, Crime and Colonial Order in Dar es Salaam. Oxford: James Curry.
- Hindman, H. (2008) Shopping for a hypernational home: How expatriate women in Kathmandu labour to assuage fear. In A. Coles & A. Fechter (Eds.) Gender and Family among Transnational Professionals. Londen: Routledge.
- Pain, R. & S. Smith (2008) Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life. Aldershot: Ashgate.
- Tuan, Y. (1979) Landscapes of Fear. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Beslotenheid door begrenzing

AUTEURS & FOTOGRAFIE David Hamers & Kersten Nabielek

In de Verenigde Staten, Brazilië en Zuid-Afrika is angst een belangrijke verklaring voor de opkomst van afgeschermded woondomeinen. Is dat ook zo in Nederland?

Internationaal loopt het debat over afgeschermded woondomeinen al zo'n 15 jaar. Waar het zich voorheen vooral richtte op de situatie in Noord- en Zuid-Amerika en Zuid-Afrika, focust het zich recenter ook op Azië en Europa. In België en Nederland staat de academische benadering van afscherming nog in de kinderschoenen. Theoretisch leunen de eerste inzichten nog zwaar op internationale benaderingen en het

ontbreekt nog aan empirische kennis van de ruimtelijke verschijningsvormen en de achterliggende maatschappelijke ontwikkelingen. In 2007 publiceerde het Ruimtelijk Planbureau (sinds 2008 Planbureau voor de Leefomgeving) de eerste grondige analyse van de situatie in Nederland. In deze studie werd de stand van zaken, aan de hand van een lijst factoren, verkend. Deze factoren verklaren in de internationale onderzoeken de toenemende 'populariteit' van afscherming, voorbeelden zijn: decentralisering en liberalisering in het ruimtelijk beleid, leefstijldifferentiatie, ontevredenheid met de woonomgeving, sociaal-economische en maatschappelijke polarisatie, onzekerheid en behoefte

aan geborgenheid, en onveiligheid en angst. Op deze laatste twee factoren gaan we in dit artikel verder in.

Het begrip onzekerheid neemt in veel onderzoeken een sleutelpositie in.

Onveiligheid en angst

Vergeleken bij andere westerse geïndustrialiseerde landen is het criminaliteitsniveau in Nederland vrij hoog. Nederland kent vooral veel diefstal delicten. Laten we echter fietsdiefstallen, die hier veel voorkomen, buiten beschouwing, dan scoort Nederland gemiddeld. Ook op het vlak van angst voor slachtofferschap neemt Nederland een middenpositie in. Bekijken we de ontwikkeling van het aantal delicten per duizend inwoners in Nederland (het incidentiecijfer), dan blijkt dat de feitelijke criminaliteit de laatste decennia ook behoorlijk stabiel is. Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat zowel in de meeste grote steden, als in Nederland als geheel, de objectieve veiligheid de afgelopen jaren zelfs iets is verbeterd. Een studie van Wittebrood laat echter wel zien dat verscheidene vormen van criminaliteit zich verschillend ontwikkelen. Zo laat het aantal gewelddelicten en diefstallen een golfbeweging zien, met dalingen gedurende de laatste jaren.

Bij de interpretatie van deze cijfers in het kader van afgeschermd wonen is het van belang een onderscheid te maken tussen de plaatsen waar de diverse soorten delicten doorgaans worden gepleegd. Zo is het aantal berovingen en het 'zakkenrollen' ten opzichte van begin jaren negentig licht gedaald, maar omdat dit type delicten relatief weinig in de eigen woonwijk voorkomt, is het de vraag in hoeverre we dit in verband kunnen brengen met afgeschermd wonen. Relevanter is wellicht autodiefstal, ruim zestig procent van de diefstallen vindt plaats in de eigen woonbuurt, dat geldt ook voor diefstal uit de auto.

Daarnaast is er een verschil tussen steden en omliggende gebieden. De steden zijn in het algemeen onveiliger. Ook verschilt de veiligheidssituatie tussen buurten binnen de steden. Uit een geografische analyse van de criminaliteitsstatistieken voor Amsterdam, Rotterdam en Den Haag blijkt dat de meeste slachtoffers van criminaliteit zelf in het centrumgebied wonen. De wijken met de minste slachtoffers liggen juist vooral aan de buitenranden van de steden.

Naast de objectieve cijfers speelt ook de beleving van onveiligheid een betekenisvolle rol. Uit internationaal onderzoek blijkt dat de beleving nauwelijks samenhangt met het feitelijke criminaliteitsniveau. Nederlanders zijn bezorgd over criminaliteit als maatschappelijk probleem, maar deze bezorgdheid is de laatste tien jaar wel enigszins afgenomen. Hoewel op basis van berichten in de media soms een ander beeld ontstaat, is het algemene gevoel van onveiligheid in Nederland gedurende de laatste twintig jaar voortdurend afgenomen. Dat neemt niet weg dat in de eerder aangehaalde studie van het CBS uit 2006 bijna 24 procent van de ondervraagden zei zich wel eens onveilig te voelen.

In het kader van afgeschermd wonen is het belangrijk te weten dat

Nederlanders zich over het algemeen het veiligst voelen in hun eigen woning en de eigen buurt (vooral overdag).

Steeds minder Nederlanders schatten de kans om zelf slachtoffer te worden van een inbraak groot in.

In een studie van Lohof en Reijndorp gaven ook bewoners van privaat beheerde woondomeinen – waarin bewoners een collectieve buitenruimte delen – aan dat veiligheid voor hen geen bijzonder belangrijke kwestie is. Hoewel we terughoudend moeten zijn met de interpretatie van deze gegevens, lijken onveiligheidsgevoelens – in algemene zin, en meer specifiek de angst voor woninginbraak – dus niet erg voor de hand te liggen als belangrijke verklaringen voor de keuze voor afscherming van het woondomein.

In de internationale discussie wordt (een gevoel van) onveiligheid geassocieerd met relatief 'harde' vormen van fysieke afscherming, zoals stalen hekken en gesloten poorten. Op basis van veldstudies, kaartanalyse en onderzoek van projectplannen kunnen we concluderen dat deze 'hardere' vormen van afscherming in Nederland relatief weinig voorkomen. Hekken en afgesloten poorten rondom woondomeinen zijn vooral te vinden in de binnensteden. Hoewel de relatie met de hogere criminaliteitscijfers in de binnenstedelijke gebieden nog niet is onderzocht, is de aanwezigheid van hekken in de centrumgebieden begrijpelijk. In kleine steegjes dienen ze al langer om overlast, van bijvoorbeeld wildplassers, tegen te gaan. Daarnaast worden steeds meer collectieve domeinen afgesloten. Een voorbeeld daarvan is de Mariaplaats in Utrecht, waar de poorten officieel na zonsondergang dicht gaan, maar die vaak ook overdag al zijn gesloten. Afsluiting op een grotere schaal is bijvoorbeeld te vinden in het Paleiskwartier in 's-Hertogenbosch. De poorten van de meeste bouwblokken in het kwartier zijn permanent afgesloten en de openbare ruimte kenmerkt zich, vanwege de gesloten bouwblokken, door een defensieve uitstraling.

Herkenbaarheid en geborgenheid

Een tweede belangrijke verklaring voor de afscherming van woondomeinen is een gevoel van onzekerheid. Dit gevoel is het resultaat van uiteenlopende maatschappelijke ontwikkelingen. Een belangrijke factor is de teloorgang van de grote, verbindende ideologieën, maar ook de groeiende individualisering is van invloed. Deze duiden op een proces waarin mensen bij de vormgeving van hun leven steeds minder houvast ontleen aan traditionele opvattingen en vooraf afgebakende sociale categorieën. De eigen identiteit is geen gegeven, maar een eindeloos project waar mensen zelf aan moeten werken door telkens opnieuw keuzen te maken. Deze ontwikkeling gaat gepaard met een versplintering van de samenleving. Er ontstaat een pluralistisch en gefragmenteerd sociaal landschap, bevolkt door uiteenlopende groepen, met elk eigen opvattingen en gewoonten.

Hoewel de verbanden tussen dit soort abstracte ontwikkelingen en de concrete, lokale situatie in de stad en de buurt lang niet altijd duidelijk zijn, kun je zeggen dat het begrip onzekerheid in veel onderzoeken sleutelpositie inneemt. Het afbrokkelen van een gemeenschappelijk normatief kader, een grotere nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en de fragmentatie van sociale structuren vormen een bedreiging van gevoelens van zekerheid en continuïteit. Mensen gaan vaak met een

borden

water

hoogteverschil

verandering in bestratingsmateriaal

symbolische poorten

slagbomen

gesloten bouwvorm

afwerende architectuurstijl

groter aantal personen verbanden aan, maar die zijn meestal wel vluchtiger en oppervlakkiger.

Vertalen we deze gevoelens in ruimtelijke termen, dan kunnen we spreken van een zekere mate van des- en heroriëntatie. Naarmate de netwerken waarvan mensen deel uitmaken, zich wijder vertakken, komt de traditionele betekenis van plekken en gemeenschappen steeds meer onder druk te staan. Deze verliezen op geen enkele manier hun relevantie, maar hun rol in het dagelijks leven verandert wel degelijk. Zo stelt Blokland-Potters dat persoonlijke contacten van veel stedelingen niet meer plaatsvinden in de directe woonomgeving, maar in een netwerk dat zich uitstrekt over een veel groter gebied. Op dit punt boet de directe woonomgeving dus aan belang in. Volgens Van Engelsdorp Gastelaars geldt iets dergelijks ook op het vlak van werk en recreatie. Het lokale woonmilieu verliest deze functie in toenemende mate aan andere plekken, waardoor de betekenis van persoonlijke woongebied vermindert. Tegelijkertijd beoordelen bewoners volgens hem hun omgeving meer op de kwaliteit van 'woonmilieu'. Volgens Van Engelsdorp Gastelaars betekent dit dat bewoners een groeiende behoefte hebben om kwaliteitsverlies en overlast te voorkomen, dit kan mogelijk leiden tot afscherming van de woonomgeving. Reijndorp constateert iets vergelijkbaars, hoewel hij het niet heeft over fysieke afscherming, maar over sociaal-economische homogenisering. Hij stelt vast dat mensen met een druk 'netwerkbestaan' alleen al om pragmatische redenen nieuwe collectieven vormen. De aanwezigheid van gelijkgestemden in de directe omgeving maakt het gemakkelijker om allerlei dagelijkse dingen te regelen. Denk aan de opvang van kinderen en praktische hulp in en om het huis. Daarbij komt nog een

tweede reden voor een streven naar homogenisering in de directe woonomgeving. Reijndorp wijst op het ontstaan van de 'onbetrouwbare buurt': buurten die door veranderingen in de bevolkingssamenstelling in korte tijd volledig van karakter veranderen, met als gevolg dat bewoners het gevoel krijgen hun omgeving niet meer te kunnen controleren: Er lopen te veel vreemden rond. Volgens Reijndorp is dit geen nieuw fenomeen, maar het is wel opnieuw in de belangstelling komen te staan. Hij verwijst naar de opkomst van privaat beheerde, collectieve woondomeinen, die hij duidt als een poging de controle te herstellen.

Veel mensen hebben de behoefte zich in hun directe omgeving thuis te voelen.

'Zachte' vormen van afscherming

In studies naar actuele ontwikkelingen in de ruimtelijke inrichting van woonwijken in Nederland wordt dezelfde trend gesignaleerd. Waar sociaal-geografen en stadssociologen spreken over het tegengaan van kwaliteitsverlies en overlast, het vergroten van de sociale homogeniteit en de behoefte aan controle en continuïteit in de eigen woonomgeving, spreken stedenbouwkundigen over fysieke begrenzing en herkenbare domeinen.

Zo realiseren projectontwikkelaars in toenemende mate collectieve ensembles met onderscheidende sferen. Interessant is ook de groeiende populariteit van het hofje. Uiteraard kennen we het (begijnen)

hofje al eeuwen, maar waar deze vroeger enkel in de binnensteden voorkwamen, worden ze nu vooral aan de randen van de steden gebouwd, bijvoorbeeld bij nieuwe Vinex-locaties. Een voorbeeld hiervan is De Grote Hof in Pijnacker-Nootdorp. Nio merkt bovendien op dat hofjes steeds sterker van hun omgeving worden afgeschermd. Hij illustreert dit aan de hand van de situatie in Almere. De beslotenheid van de hofjes in Almere is in de loop der jaren toegenomen. Ze zijn getransformeerd van open (in Almere Haven) en omsloten (Almere Stad) naar gesloten (Almere Buiten).

In deze ontwikkeling komen diverse factoren samen, onder meer de behoefte aan zekerheid, voorspelbaarheid, familiariteit, autonomie, differentiatie, privacy en exclusiviteit. Deze komen in uiteenlopende combinaties voor, die verschillende ruimtelijke uitdrukkingen krijgen. Hoe complex dit samenspel ook is, het lijkt duidelijk dat veel mensen momenteel de behoefte hebben zich opnieuw ergens thuis te voelen, niet alleen in de eigen woning, maar in hun directe omgeving. Hoewel niet valt uit te sluiten dat mensen die kiezen voor afscherming een bovengemiddeld onveiligheidsgevoel hebben (daarover is nog niets bekend), lijkt de behoefte aan geborgenheid eerder de reden van de toenemende populariteit van afgeschermd woondomeinen in Nederland. De (sociale) behoefte aan geborgenheid gaat samen met een (ruimtelijke) behoefte aan een herkenbare woonomgeving – een domein met een overzichtelijke schaal, een duidelijke begrenzing en een herkenbare identiteit.

Hierboven constateerden we dat 'harde' vormen van afscherming in Nederland weinig voorkomen. 'Zachte' vormen van afscherming worden echter steeds populairder

Met de kwalificatie 'zacht' bedoelen we niet dat deze vormen van afscherming minder effectief zijn in het weren van buitenstaanders uit het woondomein. Hoewel ze het domein niet afsluiten, werpen ze wel degelijk barrières op die buitenstaanders ontmoedigen het besloten domein te betreden en/of wijzen ze buitenstaanders er wel degelijk op dat ze een dergelijk domein betreden. We doelen meer op het symbolische karakter van deze vormen van afscherming, en de keuze voor alternatieve oplossingen in plaats van enkel het plaatsen van hekken en afgesloten poorten. Voorbeelden van 'zachte' vormen van afscherming zijn verbodsborden, struiken, waterpartijen, hoogteverschillen en veranderingen in het materiaal van de bestrating. Daarnaast zijn symbolische poorten, slagbomen, gesloten bouwvormen en afwerende architectuurstijlen middelen om de grenzen van het woondomein te markeren.

In tegenstelling tot hekken en afgesloten poorten komen deze vormen van afscherming meer voor aan de randen van de steden en daarbuiten, denk aan Vinex-uitleglocaties, parken waar wonen met recreatie wordt gecombineerd, en exclusieve buitenplaatsen.

Deze 'zachtere' vormen van afscherming zijn kenmerkend voor Nederland. Verwijzend naar Oscar Newmans beroemde adagium 'secured by design', concluderen we dat in Nederland niet zozeer sprake is van beveiliging door afsluiting, als wel van beslotenheid door begrenzing. Dat houdt meer in dan een woordenspel: als het gaat om de aanblik van besloten woondomeinen en hun relatie met de omgeving is er een wereld van verschil.

David Hamers (david.hamers@pbl.nl) is cultuurwetenschapper en econoom. Kersten Nabielek (kersten.nabielek@pbl.nl) is architect en onderzoeker van ruimtelijke ontwikkelingen. Beiden zijn verbonden aan het Planbureau voor de Leefomgeving in Den Haag.

Literatuurselectie

- Blokland-Potters, T. (1998) Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk. Kampen: Kok Agora.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2006) Veiligheidsmonitor Rijk 2006: Landelijke rapportage. Voorburg: CBS.
- Claessens, B. (2007) Gated communities. What's in a name?. Ruimte en Planning, 27, nr. 1, pp. 28-49.
- Engelsdorp Gastelaars, R. van (1996) Het verdwijnen van de leefwereld, de opkomst van het woondomein; collectief ervaren territoriale binding op laag niveau in Nederland. In: W. Derksen & W. Salet (red.) Bouwen aan het binnenlands bestuur. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid V93. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Hamers, D., K. Nabielek, S. Schluchter & M. van Middelkoop (2007) Afgeschermd woondomeinen in Nederland, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.
- Lohof, S. & A. Reijndorp (red.) (2006) Privé Terrein. Privaat beheerde woondomeinen in Nederland. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Nabielek, K. & S. Schluchter (2009) Afgeschermd woondomeinen in Nederland. Rooilijn, 42, nr. 5, pp. 314-321.
- Nio, I. (2007) Woonstad Almere: collectieve strategieën in een suburbane stad. In: J. Berg, S. Franke & A. Reijndorp (red.) Adolescent Almere: hoe een stad wordt gemaakt. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Reijndorp, A. (2004) Stadswijk: Stedenbouw en dagelijks leven. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Wittebrood, K. (2006) Slachtoffers van criminaliteit. Feiten en achtergronden. Den Haag: SCP.

Istanbul 2010: Strijd om de stad

AUTEUR & FOTOGRAFIE Simone Pekelsma

In 2010 is Istanbul Culturele Hoofdstad van Europa. Een groots en ambitieus project. Van de oorspronkelijke aspiraties voor het initiatief is echter vrij weinig over. In plaats van een podium voor cultuur, diversiteit en innovatie, is 'Istanbul 2010' het strijdtoneel van een conflict om de toekomst van de stad.

In haar artikel 'Istanbul, Culturele Hoofdstad 2010' in AGORA nummer 2 van dit jaar schrijft Nurnaz Deniz dat de titel Culturele Hoofdstad van Europa Istanbul diverse mogelijkheden biedt. Het gaat om mogelijkheden als het vrijmaken van budgetten voor artistieke en culturele projecten in de stad en het bespreekbaar maken van culturele diversiteit en cultuurparticipatie. Dergelijke uitgangspunten waren volgens de eerste plannen inderdaad de rode draad van het project. De kleine groep ngo's die het project in het jaar 2000 initieerde had grootse ambities voor de stad. Helaas is er van die mooie ideeën nu, slechts een paar maanden voordat Istanbul ook daadwerkelijk één jaar lang de befaamde titel 'Culturele Hoofdstad van Europa' mag dragen, vrij weinig over. Politieke spanningen binnen de organisatie, botsende ideeën over de richting die het project zou moeten volgen en acties die direct ingaan tegen de principes waarop het project gebaseerd was, hebben potentiële winst tot vermoedelijk verlies gereduceerd.

In nummer twee van 2009 presenteerde AGORA een themasectie die in het teken stond van de betekenis van de Culturele Hoofdsteden. Zie www.agora-magazine.nl voor meer informatie.

Hoe het begon: optimisme en ambitie

'Istanbul 2010' is in het jaar 2000 gestart als een bottom-up initiatief, gesteund door een kleine groep ngo's. Officiële instanties zoals het ministerie van buitenlandse zaken, het ministerie van cultuur en

toerisme, de gemeente Istanbul en het gouvernement van Istanbul, sloten zich pas relatief laat aan bij het project. Dit was net voordat de bid in Brussel gepresenteerd zou worden in 2005. In eerste instantie toonden de officiële instanties slechts beperkte interesse, maar hun steun was wel noodzakelijk om in Brussel succes te boeken. Er was weinig animo voor investeringen in kunst en cultuur; gebieden die doorgaans door de private sector werden (en worden) gesteund in Turkije. Toch werd er na een uitgebreid lobbyproces uiteindelijk een diverse en grote groep private, publieke en non-gouvernementele organisaties en instanties rond het project verzameld die de 'bid' voor Istanbul 2010 ondersteunden in Brussel. Bij de presentatie van de plannen werd met name de lange geschiedenis van de multiculturele en kosmopolitische stad benadrukt. Vanwege deze geschiedenis zou Istanbul volgens de organisatoren een antwoord kunnen vormen op de groeiende spanningen tussen etnische en religieuze gemeenschappen in Europa. De stad, een echte wereldstad van allure, zou een voorbeeld kunnen zijn voor de rest van de wereld op het gebied van diversiteit, levendigheid en het omgaan met verschillen.

Er is weinig over van de oorspronkelijke ideeën voor de culturele hoofdstad.

De eerste scheuren: problemen binnen de organisatie

De bid van Istanbul werd, zoals hierboven geschets, gekenmerkt door optimisme. Istanbul 2010 zou Europa en haar inwoners veel kunnen bieden. De stad zelf zou op haar beurt ook op diverse terreinen kunnen profiteren. Helaas werden de ambitieuze plannen van het project al snel overschaduwed door problemen binnen de organisatie. Er is sprake van verdeeldheid tussen de betrokken organisaties.

De culturele sector in Istanbul is lang gedomineerd door ngo's en private partijen. Cultuurbeleid zoals men dat in het Westen kent was er niet. Subsidies werden verstrekt volgens onduidelijke regels en de overheid werd er vaak van beschuldigd kunst- en cultuur projecten enkel om politieke redenen te steunen. Terwijl de (lokale) overheid zich over het algemeen vooral bezig hield met meer folkloristische en traditionele vormen van cultuur, richtten grote en invloedrijke familiebedrijven zoals Sabancı, Eczacıbaşı en Koç zich op nieuwere en meer experimentele vormen van kunst en cultuur. Doordat kunst en cultuur traditioneel het speelterrein van de private sector vormen, zijn veel activiteiten en initiatieven gericht op de stedelijke midden- en bovenklasse. Hierdoor hebben zij een elitair imago gekregen. De culturele sector van Istanbul is zowel 'folkloristisch' als 'modern', met vrij weinig daar tussenin. Kunst en cultuur dienen als uithangbord voor de politiek óf voor het bedrijfsleven.

De structuur van de culturele sector - politiek vs. economie, - zorgt voor wrijving. Ook binnen Istanbul 2010. Nog nooit hebben zoveel diverse organisaties die actief zijn op het gebied van kunst en cultuur in Istanbul zich in naam van één enkel project verenigd. Vanwege deze grote diversiteit aan actoren, die allen hun eigen agenda's, uitgangspunten en overtuigingen hebben, is er binnen de organisatie van het

project een gevoel van algemeen wantrouwen ontstaan. Dit wordt nog eens versterkt door de historische verhoudingen tussen de actoren in Istanbul. In het begin van het project werd er voornamelijk getwist over financiën en de vraag wie nu eigenlijk de leiding had over het project. Later verschoven de discussies naar de doelen die Istanbul 2010 na zou moeten streven. Terwijl overheden het met name hadden over toerisme en Europese integratie, benadrukten ngo's de ontwikkeling van de culturele sector en de emancipatie van de lokale bevolking. Private bedrijven zagen het als een kans om Istanbul als moderne 'world city' te en promoten en daarbij dingen als 'flagship' musea te ontwikkelen. Zelfs nu Istanbul 2010 bijna van start gaat is er echter nog geen overeenkomst. In het voorjaar van 2009 berichtten de Turkse media over de falende organisatie die geteisterd werd door een slecht imago bij de inwoners van de stad. Vertragingen bij het selecteren en ontwikkelen van projecten, corruptie claims en vertrekkende bestuursleden hebben de fundering onder het project weggeslagen en haar slagkracht sterk verminderd.

Stadsvernieuwing: doelen Istanbul 2010 in de verdrukking

Organisatorische problemen vormen echter niet het enige punt dat Istanbul 2010 bedreigt. Al een aantal jaren is Istanbul bezig zichzelf te profileren als een echte 'world city'. De stad heeft zich in rap tempo ontpopt als een aantrekkelijke bestemming voor weekendtoeristen, expats en investeerders. Maar ook de lokale overheid, voorheen vaak een zwakke speler, heeft de stad ontdekt. Ze hebben grootschalige herstructureringsprojecten geïnitieerd en ondersteund. Istanbul krijgt elk jaar een aantal gigantische shopping malls, luxe appartementen-

complexen en gegentrificeerde wijken bij, maar niet zonder dat hier iets voor opgegeven moet worden. Een aantal recente of toekomstige projecten gaan regelrecht tegen die facetten in die de bid voor Istanbul 2010 juist zo sterk benadrukte: diversiteit, cultureel erfgoed en historische structuur. Er is een hoop strijd tegen dergelijke projecten geleverd, voornamelijk door ngo's, maar de meesten vinden uiteindelijk toch doorgang onder druk van de lokale overheid of private partijen. Onlangs is de eeuwenoude Roma-wijk 'Sulukule' met de grond gelijk gemaakt. Op het nu braakliggende terrein zullen in het kader van een grootschalig stadsvernieuwingproject onder andere 'nieuwe villa's in Ottomaanse stijl' verrijzen. Toeristen zouden het namelijk prachtig vinden om te zien hoe mensen vroeger leefden. De oorspronkelijke bewoners zelf zijn grotendeels 'verplaatst' naar sociale nieuwbouwflats veertig kilometer buiten de stad, ver van de sociale en economische structuren waarbinnen zij eeuwen functioneerden.

Dergelijke radicale plannen liggen er ook voor bijvoorbeeld Tarlabasi. Deze wijk, vlakbij het centraal gelegen Taksimplein, wordt voornamelijk bewoond door Koerdische en Afrikaanse migranten en Roma. Tarlabasi heeft een divers en bruisend karakter. Op sommige plekken is het door criminele activiteit gevaarlijk, vooral voor buitenstaanders, maar de herstructureringsplannen voor het gebied gaan veel verder dan alleen het verbeteren van de veiligheid. Als de plannen eenmaal uitgevoerd zijn is er van het diverse karakter van de wijk waarschijnlijk weinig meer over. Ontwerpfoto's die illustreren hoe de wijk er in de toekomst uit zal

komen te zien, geven een jong, fris en snel beeld van de wijk dat mijlenver af staat van hoe de wijk al die tijd gefunctioneerd heeft. Voor lokale bedrijfjes en winkeltjes, theehuizen en het Turkse straatleven lijkt er weinig plek meer over. Al die dingen die Istanbul 2010 volgens de bid zou moeten koesteren – culturele en religieuze diversiteit en levendigheid - verdwijnen uit het straatbeeld van de stad. De sociale structuren en diversiteit van Istanbul worden door de herstructureringsprojecten verstoord, maar ook wordt het wereldberoemde erfgoed beperkt gewaardeerd. Het loopt zelfs zo'n vaart dat UNESCO heeft bedreigd de stad van de wereldlijst van cultureel erfgoed te verwijderen. De VN organisatie is tot deze conclusie gekomen door inadequate conservatiestrategieën en nieuwe stadsprojecten in delen van de stad waar veel cultureel erfgoed aanwezig is.

Culturele Hoofdstad van Europa: niet altijd winst

De titel 'Culturele Hoofdstad van Europa' maakt deel uit van een complex proces waarin vele politieke, economische, sociale en historische facetten een rol spelen. Het vrijmaken van budget voor artistieke en culturele projecten en het bespreekbaar maken van culturele diversiteit – de onderwerpen die in het artikel van Nurnaz Deniz genoemd werden - hadden inderdaad een grote rol binnen Istanbul 2010 moeten spelen. Dit is echter niet gelukt.

Bovenstaande alinea's geven een beknopt overzicht van een aantal ontwikkelingen binnen het initiatief. Het project vertoont echter vele

gaten. Veel doelen van Istanbul 2010 worden als het ware tegengesproken door herstructureringsactiviteiten en politieke strijd. Zelfs daar waar positieve resultaten te verwachten zijn, bijvoorbeeld bij investeringen in kunst en cultuur, kan men zich afvragen of deze resultaten niet volledig in het niet vallen bij dat wat er afgebroken wordt.

Istanbul 2010 is een strijd om de stad. Door de relatief korte duur van het project moet deze strijd snel worden uitgevochten. Er is dus weinig ruimte voor afweging of nuance. Dit komt de toekomst de stad niet ten goede. Istanbul 2010 illustreert dat het zijn van 'Culturele Hoofdstad' niet alleen winst betekent. De titel kan men inderdaad winnen, maar de uitkomst leidt op veel punten dikwijls tot verlies.

Simone Pekelsma (simone.pekelsma@nicis.nl) is werkzaam bij **Nicis Institute, het Maatschappelijk Top Instituut voor de steden in Den Haag**. Tussen 2004 en 2007 studeerde en werkte zij regelmatig in Istanbul. In 2007 schreef zij haar *Masterscriptie 'Istanbul 2010'*, in het kader van het **POLIS: European Urban Cultures' programma**.
<http://www.polismaster.eu/>

Eurostars and Eurocities

AUTEUR Bruno Meeus

Terwijl het grootste deel van het etnografisch migratieonderzoek zich richt op mensen zonder papieren, vluchtelingen en mensensmokkel, is de focus in 'Eurostars and Eurocities' specifiek op de bevolkingsgroep die op dit moment veel meer rechten heeft en waarvan verwacht wordt dat ze zo mobiel mogelijk te zijn. Met het oog op de opbouw van een internationaal competitieve Europese Unie, moedigt de Europese Commissie steeds meer de internationale mobiliteit aan van hooggeschoolde en getalenteerde professionals. Er blijkt echter een serieus probleem met die mobiliteit. Ondanks het verdwijnen van de Europese binnengrenzen werkt slechts twee procent van de West-Europese bevolking buiten zijn geboorteland. In 'Eurostars and Eurocities' gaat Adrian Favell op zoek naar de oorzaak van die tegenvallende mobiliteit. Hoe komt het dat Europeanen, zeker wanneer je ze vergelijkt met Noord-Amerikanen, zo weinig mobiel lijken te zijn?

Om tot een antwoord te komen, gebruikt Favell een aangename mengeling tussen bekende en minder bekende migratieliteratuur en inzichten uit interviews met een zestigtal hoogopgeleide professionals in Amsterdam, Brussel en Londen. Op basis van dat materiaal besluit hij dat de natiestaat nog steeds veruit de belangrijkste schaal vormt waarbinnen menselijke mobiliteit is gestructureerd. Dat heeft te maken met de diepe doordringing van de natiestaat in het dagelijkse leven. "The power of the nation-state lies in its ability to standardise and reproduce the lives of its population on a mass-scale. To do this, it relies on norms. [It] is thus organised around and for the normal mainstream way of live: the statistical average that allows the system to manage the present or predict the future."

Die situatie, waarbij mobiliteit binnen de grenzen van de natiestaat werd gekanaliseerd, ontstond in de loop van de negentiende eeuw toen de landsverdediging verzekerd moest zijn en plattelandsbewoners naar de eigen stedelijke industrieën moesten worden geleid. Ze versterkte zich in de naoorlogse periode wanneer het ganse welvaartssysteem nationaal werd georganiseerd en burgerschapsrechten nauwelijks over de grenzen konden worden overgeheveld. Die situatie is nog steeds ongewijzigd. Welvaartsstaten zijn vooral territoriaal georganiseerd en de daaraan gekoppelde voordelen en rechten zijn nog steeds moeilijk overdraagbaar naar een ander land.

De natiestaat biedt dus nog steeds geen echte voedingsbodem voor internationale mobiliteit. Echter, juist door de diepgewortelde nationale patronen, blijkt sociale mobiliteit binnen het nationale systeem moeilijk, zeker in sterk gecentraliseerde landen waar nationale elites de topposities in de hoofdstad proberen te behouden. Zij staan hoog op de sociale ladder binnen de natiestaat, zijn daarom niet erg geneigd om het land te verlaten en blokkeren de toegang tot de topposities

voor jonge ambitieuze personen uit de provincies. Het zijn dan ook die laatste die de sprong uit de natiestaat durven maken. Zij willen opklimmen in een kosmopolitische omgeving waarin diepgewortelde nationale patronen een veel kleinere rol spelen.

Integratie betekent dan meestal het overnemen van de ritmes en gewoontes van het nieuwe land.

De steden waarin zij arriveren zijn echter ook onderdeel van een nationaal systeem. Integratie betekent dan meestal ook het overnemen van de ritmes en gewoontes van het nieuwe land. Eurostars in Londen klagen bijvoorbeeld over de Britse drinkgewoontes. Sociale contacten worden in de regel vlak na het werk, in de pub, met bijhorend drankgebruik, onderhouden. En die contacten zijn belangrijk, al was het maar om goedkope huisvesting te vinden in Londen. Veel Eurostars zijn dan ook teleurgesteld over de verplichte renationalisering in de zogenaamde kosmopolitische steden. Brussel blijkt volgens de Eurostars de meest kosmopolitische stad, juist omdat er geen duidelijke homogene nationale claim op wordt gelegd.

Tegelijkertijd legt de overgang naar een nieuwe levensfase de internationale mobiliteit opnieuw stil. Als vrijgezel is het eenvoudiger om regelmatig van leefomgeving te veranderen dan als lid van een huishouden. Langetermijnplanning blijkt inderdaad een heikel punt in een gedenationaliseerd bestaan. Een migrant die de sprong uit de natiestaat maakt, breekt zijn sociale contract met die staat, maar vindt geen nieuwe optie op een hoger schaalniveau. Het Europese niveau biedt nauwelijks een kader voor langetermijnplanning, voor onderwijs, voor gezondheidszorg, voor kinderopvang enzovoort. Het is een niet mis te verstane boodschap aan de ontwerpers van de Europese ruimte. De Eurostars zijn geen willoze objecten die behandeld kunnen worden als een andere 'productiefactor'. Als het inderdaad zo is dat internationale mobiliteit moet aangemoedigd worden, dan moet er tegelijkertijd op het Europese niveau een sociaal contract worden aangeboden. Een sociaal contract dat niet alleen moet worden afgesloten met topmanagers, topwetenschappers en topkunstenaars, maar ook met de mobiele bevolking die op dit moment veel minder rechten heeft en het vuile werk opknapt in de West-Europese steden.

Favell A (2008) Eurostars and Eurocities. Free movement and mobility in an integrating Europe. Blackwell Publishing.

Secularisatie als ruimtelijk vraagstuk

AUTEUR Carl Dirks

Het is in Nederland al lang de tijd van secularisatie. Steeds meer mensen zijn onkerkelijk, de kerken trekken minder bezoekers, wat ervoor zorgt dat meer en meer religieuze gebouwen hun spirituele functie verliezen. Tegenwoordig bestaat de trend dat deze gebouwen een nieuwe functie krijgen toebedeeld. Martijn Peters onderzocht in zijn Bachelor-thesis wat de gevolgen zijn van leegstand en mogelijke herbestemming van deze gebouwen voor de planologie in Utrecht. Dit werd onderzocht in verschillende contexten; de technische, ruimtelijke, cultuur-historische, sociale en bestuurlijke.

Vanuit de historische context wordt in de thesis een overzichtelijke link gelegd naar de huidige situatie van de kerkelijke gebouwen. Minder kerkleden betekent minder contributie. Door de scheiding tussen kerk en staat kunnen gebouwen niet meer worden onderhouden en worden ze door de kerkgenootschappen verlaten. Voor het inhoudelijke onderzoek heeft Peters gekozen voor de stad Utrecht. Dit is een wetenschappelijk goed gemaakte overweging. In Utrecht zijn katholieken en protestanten namelijk beiden sterk vertegenwoordigd, hetgeen niet gebruikelijk is in Nederlandse steden. Overigens is het voor Nederlandse begrippen een grote stad, hetgeen de herbestemming van gebouwen interessant maakt doordat er een groot aantal nieuwe functies mogelijk is. Ook zorgt het multiculturele karakter van Utrecht ervoor dat kerkelijke gebouwen soms hun spirituele karakter kunnen behouden. Dit zorgt ervoor dat het een interessant gekozen locatie is voor dit onderzoek.

De thesis geeft een sociologische dimensie aan een ruimtelijk vraagstuk

Interessant is de verdeling die Peters heeft gemaakt in zijn onderzoek naar herbestemming. Die is namelijk per stadsdeel gedaan. Hieruit wordt een mooi beeld geschetst van hoe er in elk gebied een andere bestemming is ontstaan voor oude kerken. Zo zijn in het centrum, waar veel historische kerkgebouwen staan, veelal sfeervragende actoren in het bezit gekomen van de panden. Zo zitten er onder andere enkele cafés, musea en een gebouw van het conservatorium in de oude kerken. In Utrecht-Noord zijn juist enkele gebouwen herbestemd tot bijvoorbeeld moskee. Dit legt de verschillende karakters bloot van de stadsdelen in Utrecht. Ook in sociologisch opzicht. Zo blijkt dus dat kerken in wijken met meer moslims vaker worden omgevormd tot moskee. Deze inventarisatie is ook gedaan voor de andere stadsdelen. Het geeft een goed beeld van de recente behoeften in de stadsdelen.

In het tweede deel van de thesis worden de praktische bevindingen in een theoretisch kader geplaatst. Dit aan de hand van de verschillende contexten die bovenaan in de inleiding vermeld staan. Op technisch vlak is gekeken naar de mogelijkheden die kerkgebouwen bieden voor herbestemming. Door de specifieke eigenschappen van de panden is namelijk niet alles mogelijk om te realiseren, bijvoorbeeld om akoestische redenen of belemmeringen met lichtinval. Ook andere technische aspecten zijn hierbij belicht. Bij de ruimtelijke omgeving is gekeken naar de functies die de gebouwen in de wijken kunnen hebben. Hierbij wordt gekeken naar in hoeverre het mogelijk is kerken bijvoorbeeld tot appartementen om te bouwen. Cultureel erfgoed wordt belicht om de emotionele waarde van nieuwe functies te onderzoeken. De oude gebruikers van kerken waarderen vaak een respectvolle nieuwe bestemming. In combinatie met de sociologische context is dit in de thesis goed geschetst. Het geeft een duidelijke sociologische dimensie aan een op het oog ruimtelijk vraagstuk. Hierbij wordt de rol van de projectontwikkelaar onder de loep genomen en wordt belicht welke extra hindernissen er komen kijken bij het veranderen van de functie van een kerkelijk gebouw. Ten slotte wordt ook nog eens de bestuurlijke context belicht. Overheden staan dikwijls machteloos bij processen als het gaat om kerkelijke gebouwen. Dit komt door de formele scheiding van kerk en staat. Het verklaren van de kerk tot monument is hierbij een spel; hierdoor kan er meer invloed worden uitgeoefend op het gebouw.

Al met al is de thesis een goede weerspiegeling van de tijd waarin we leven. Ook uit de bronnen die erin gebruikt zijn blijkt dat dit onderwerp nog relatief onderbelicht is. Dit is dus een prima werk om een schets te krijgen van wat er in sociaal-ruimtelijk opzicht zoal speelt bij een proces van secularisatie. Het was niet het doel van de auteur om een diepte schets te geven, maar juist om de breedte van deze moderne processen onder de loep te nemen. Het is voor onderzoekers interessant om zich in de toekomst hier verder in te verdiepen.

Martijn Peters (2008) Herbestemming van kerken en andere religieuze gebouwen, een analyse van het proces van functieverandering van religieuze objecten, Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen.

AGORA - Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken
2009 - 3 - jaargang 25
een uitgave van de Stichting Tijdschrift AGORA - ISSN 1380-6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[postbanknummer] 61 65 799

REDACTIE

Jesper van Loon (hoofdredactie), Roos Menkhorst (eindredactie), Reinier Folkerts (secretaris), Yvonne Rijpers (webredacteur), Marloes Wevers (vertaler), Veronique van Acker, David Bassens, Lomme Devriendt, Carl Dirks, Mirjam Fokkema, Wouter van Gent, Heidi Hanssens, Tina Kelder, Christien Klaufus, Bas van Leeuwen, Sander Lenferink, Martijn van der Linden, Karin Manders, Bruno Meeus, Femke Meijer, Sarah Meys, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Stephanie Vervaet, Martin Zebracki.

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Ben Derudder, Steven Kromhout, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Ben de Pater, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Maarten Mieras en Jeroen Sikma

DRUK

A-D Druk bv - Zeist

ABONNEMENTEN (per jaar)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	47,50
Studenten	17,50
Overigen	25,00
KNAG-leden krijgen een korting van	5,00

Alle studenten Sociale Geografie & Planologie aan de Universiteit van Amsterdam en de Katholieke Universiteit Leuven, en alle eerstejaars bachelors van de Universiteit Utrecht, de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Gent krijgen via hun instituut een exemplaar. Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd vóór 1 december van het lopende jaar.

ARTIKELEN

Artikelen, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaal-ruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij de redactie beschikbaar. Artikelen overnemen is toegestaan met toestemming van auteurs en bronvermelding.

ADVERTENTIES/SCRIPTIES

Informatie via www.agora-magazine.nl of e-mail

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van de Faculteit Geowetenschappen (UU), het C.M.Kaninsituut (UvA), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer

De volgende editie van AGORA brengt een waaier aan actuele thema's samen onder de algemene noemer 'overlast'. Centraal in dit nummer staan verschillende rechtstreekse en onrechtstreekse vormen van hinder die de huidige samenleving ondervindt ten gevolge van het razende tempo waarin zij grondstoffen, energie en ruimte consumeert. Vele van deze gevolgen manifesteren zich in het bijzonder in dichtbevolkte regio's als Vlaanderen en Nederland waar sociale, economische, ecologische en culturele functies onophoudelijk strijden om een deel van de steeds schaarser wordende ruimte. Toch kijkt AGORA ook even voorbij de grenzen van de Lage Landen. De implicaties van onze onhoudbare overconsumptie zijn immers ook voelbaar op mondiale schaal. De schreeuw om klimaatrechtvaardigheid van de bevolking in het zuiden wordt steeds luider. Zoals zal blijken uit dit themanummer, was de uitdaging voor de huidige en toekomstige generaties van ruimtelijke planners, overheden en internationale organisaties nog nooit zo groot.

ohyescoolgreat. grafisch ontwerp studio voor
print, web en publieke ruimte.

ohyescoolgreat. kan alles op het gebied
van grafisch ontwerp en website ontwerp
en programmering voor u verzorgen!

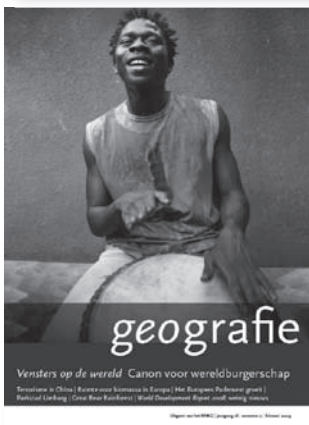
is gericht op communicatie en innovatie in print en web. kan van klein tot groot,
art direction tot vormgeving.

bel of mail voor een offerte of persoonlijk gesprek: [of ga naar: www.ohyescoolgreat.com](http://www.ohyescoolgreat.com)
[+31 6 139 540 76](tel:+31613954076) of jeroen@ohyescoolgreat.com

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten | reisverhalen | opinies | achtergrondinformatie | recensies | nieuwsberichten | columns | interviews | geografische agenda | boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 32 per jaar, aio's en oio's betalen € 66,50 (normale prijs € 89,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel 030 253 40 56 voor een abonnement. Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAAG

AD-DRUK-advertentie